

Valentinas Brandišauskas

Mažeikių apskrities žydų likimas Antrojo pasaulinio karo metais

Šio straipsnio tikslas yra nuosekliai (suprantama, kiek tai leidžia archyvinė medžiaga) atkurti žydų likimą visuose Mažeikių apskrities valsčiuose 1941 m. vasarą. Kartu mėginama pastebėti proceso dėsningumus, atkreipti dėmesį į įvykių sinchroniškumą konkrečiose vietovėse. Atskleidžiamas ir lietuvių partizaninių bei policinių struktūrų vaidmuo sprendžiant žydų likimą, įvardijami pavieniai asmenys, nuo kurių valios priklausė jų likimas.

Ar girdi, paukšteliai čiulba? Kai aš laisvas buvau, kiekvienas paukštelis mane „Icik! Icik!“ vadino. O dabar net ir „parcha“ pravardžiuoja¹.

IVADAS

Lietuvos žydų likimo Antrojo pasaulinio karo metais tyrimas – skaudus, prieštaringas, pedantiškai kruopštus, neretai gana komplikotas. Šiuo konkrečiu atveju komplikotumą lėmė literatūros stoka bei panaši archyvinių šaltinių kilmė – vien tarybiniais metais nuteistų asmenų tardymo protokolai. Prieš kelis dešimtmečius buvo išleista bene vienintelė knygelė² nagrinėjamu klausimu, tačiau ją publikuojant norėta ne tiek nuosekliai atkurti tragišką vietos žydų likimą, kiek demaskuoti asmenis, dalyvavusius jų žudynėse.

Temos tyrimą apsunkina to laikotarpio archyvinių dokumentų stoka: neišliko jokių oficialių dokumentų apie partizanų būrių steigimąsi ir veiklą, policijos atsikūrimą ir nuveiktus darbus, apskrities vadovybės priimtus sprendimus pirmomis Vokietijos ir TSRS karo savaitėmis (juk būtent nuo šių institucijų bei jų darbuotojų iš esmės priklausė žydų likimas). Išlikusi negausi to meto archyvinė medžiaga yra daugiau memuarinio pobūdžio, nelabai informatyvi bei ryškiai atspindinti laikotarpio dvasią: vieni autoriai (nelygu kuriai partinei ir ideologinei stovyklai atstovauja) šlovina 1941 m. Birželio sukilėlių veiklą, „demaskuoja“ komunistų ir žydų klastą³, kiti priešingai – aprašo pavienius tarybinių aktyvistų susirėmimus su sukilėliais, kalbant jų terminologija – „banditais“⁴.

Atsiminimai apie apskrities žydų likimą ir šiandien skelbiami vietos spaudoje, šia tema domisi Akmenės, Mažeikių ir Skuodo rajonų⁵ moksleiviai: jų rašiniai tema „Mano senelių ir prosenelių kaimynai žydai“ saugomi visuomeninės organizacijos „Atminties namai“ archyve. Atsiminimus renka Mažeikių muziejaus darbuotojai⁶, tačiau iki apibendrinamo tyrimo dar toloka.

Rašant straipsnį naudotasi vien baudžiamosiomis bylomis, saugomomis Lietuvos ypatingajame archyve. Tai bylos asmenų, kuriems po karo tarybiniai teisėsaugos organai

inkriminavo vienokius ar kitokius karo nusikaltimus. Tokių bylų peržiūrėta daugiau negu du šimtai. Tačiau net ir šių bylų gausa nepadėjo išvengti kai kurių trūkumų – nepavyko išsamiai aprašyti įvykių kai kuriuose valsčiuose, atskleisti laipsniško žydų eliminavimo iš lietuvių bendruomenės proceso. Tą lėmė daugelis aplinkybių: neišsamūs tardymo protokolai (tardytojams buvo svarbu ne procesas, o surinkti įkalčius ir išgauti prisipažinimą), daugybė vienas kitam prieštaraujančių faktų (ypač kai kalbama apie partizanų būrių gausumą, žydų suėmimo laiką, kalinimo sąlygas, žydų skaičių ir kt.). Akivaizdu, kad tardytojai nekreipė dėmesio į skirtingus liudijimus, neretai to paties asmens. Bylose esanti informacija nelabai patikima ir dėl to, kad kvotų metu buvo naudojama prievarta (tą paliudija tardomieji, tai buvo užfiksuota ir išliko kvotų protokoluose)⁷; jos patikimumą mažina ir Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (toliau – KGB) tardytojų noras padidinti buvusių 1941 m. Birželio sukilėlių, partizanų būrių narių skaičių⁸. Kita problema – sudėtinga, kartais ir neįmanoma takoskyra tarp sukilėlių (partizanų, baltaraiščių) ir jau vėliau įkurtų policinių struktūrų darbuotojų. Dėl to sunku nustatyti tikslų būrių skaičių, atsekti, kas atliko pagrindinį vaidmenį suimant ir likviduojant žydus – partizanai ar jų funkcijas perėmusi lietuvių policija.

Tekste vartojamos trys, atrodytų, skirtingos sąvokos – 1941 m. Birželio sukilėliai, partizanai ir baltaraiščiai, nes tardymų protokoluose bei liudytojų parodymuose taip pat dažnai vartojamos visos trys sąvokos; tai priklauso nuo įvykio ir kvotos laiko, teisiamojo veiklos turinio⁹. Suprantama, visos sąvokos turi skirtingas vertybines prasmes („partizanų“ ar „sukilėlių“ paprastai laikomas asmuo, 1941 m. birželio mėn. pasipriešinęs besitraukiančiam Raudonajai armijai ir išitraukęs į vietos būrio veiklą; „baltaraiščiu“ tradiciškai įvardijamas nacių valdžios rėmėjas, represijų prieš buvusius tarybinius aktyvistus ir žy-

dus vykdytojas), tačiau tikrovėje tas pats asmuo neretai galėtų būti įvardijamas visais trimis vardais: viskas priklausė nuo įvykio laiko bei veiklos pobūdžio.

Žydų likimą Mažeikių apskrityje apžvelgsime nagrinėdami kiekvieną valsčių atskirai.

AKMENĖS IR KLYKOLIŲ ŽYDŲ LIKIMAS

Akmenės valsčiaus sukilėlių komitetas susikūrė jau pirmomis karo dienomis. Savo posėdžiuose birželio 24–25 d. paskyrė partizanų būrio vadą, policijos viršininką ir valsčiaus viršaitį. Būrio vadu buvo išrinktas kpt. Izidorius Jatulis, policijos viršininku – Jonas Kašėta, viršaičiu – Domas Rakauskas¹⁰.

Būrio, kuriame esą buvo net apie 60 vyrų¹¹, nariai pasirodžius vokiečiams suėmė apie 80–90 buvusių tarybinių aktyvistų. Apie 50–60 buvo paleisti, likę išsiųsti į Mažeikių kalėjimą, iš ten dauguma jų negrižo¹². Tarp suimtųjų buvo ir keli žydai, apkaltinti priklausę komjaunimo organizacijai bei prisidėję prie lietuvių trėmimų 1941 m. birželio mėn. Jie amžiną poilsį surado anksčiau už kitus Akmenės žydų kapinėse¹³. Tačiau žudynės, anot vieno tiesioginio įvykių liudytojo ir dalyvio, prasidėjo pirmiesiems vokiečių kariniams daliniams pasirodžius Akmenėje penktą ar šeštą karo dieną: sukilėlių štabo kieme jie sušaudė tris vietas žydus¹⁴.

Policijos viršininkas, liepos mėn. gavęs telefonogramą iš apskrities viršininko Janušonio, įsakė suimti visus valsčiaus žydus. Anot J. Kašėtos, buvo suimta apie 70 žydų, iš jų Akmenėje – 8 šeimos, Klykolių kaime – 4 ar 5, Mantartiškių kaime – 1 šeima¹⁵. Tačiau duomenys labai skiriasi: pasak vieno, Akmenėje buvo uždaryta apie 30 žydų¹⁶, pasak kitų – daugiau kaip 30¹⁷ ar net apie 50–60 žydų šeimų¹⁸. Minima ir apie 200 žydų¹⁹.

Greičiausiai apie liepos mėn. vidurį visi žydai vyrai buvo suvaryti į žydų kepyklą –

raudonų plytų namą K. Kasakausko gatvėje, netoli pašto. Kepykla buvo aptverta spygliuota viela. Iš kepyklos pastato žydai buvo varomi prie didžiosios sinagogos²⁰. Aptvėrus ir ją, čia buvo suvarytos žydės moterys ir vaikai. Daiktų leista pasiimti tiek, kiek kas galėjo pa-nešti²¹. Žydų vyrų getas buvo įkurtas atskirai²². Visi suimtieji uždaryti išbuvo ne mažiau kaip 10 dienų²³. Kalinimo metu žydai buvo varomi valyti gatvių²⁴. Įkalintiesiems apsauga leisdavo nusipirkti maisto: prie didžiosios sinagogos vartų atvažiuodavo ūkininkai ir atveždavo pieno, duonos. Žydams, be abejo, su apsauga, prireikus buvo leidžiama nueiti į vaistinę nusipirkti vaistų; pas sergančius žydus į sinagogą vienas partizanas buvo nuvedęs lietuvių gydytoją Joną Lelį²⁵.

Tušti like žydų namai buvo užantspauduoti, turtas suregistruotas. Gavus nurodymą iš apskrities, žydų turtas buvo perduotas valsčiaus viršaičiui Jonui Montvydui²⁶, kuris sudarė komisiją, turėjusią įvertinti ir parduoti likusį turtą²⁷. Žydų turto likvidacinės komisijos pirmininku buvo paskirtas D. Rakauskas. Kadangi pirmininkas beveik nedarbo, visus darbus nuveikė likę du eiliniai komisijos nariai. Jiems teko suskaičiuoti likusį 50–60 žydų šeimų turtą, įvertinti jį, pervežti į tam skirtas patalpas, vėliau – parduoti baltaraiščiams, o kas liko po jų – civiliams vietos gyventojams. Surinkti pinigai buvo perduoti valsčiaus savivaldybei. Komisijos narys Ildefonas Noreikis įsigijo spintą, 2 kėdes, minkštą sofą, žieminį palatą, 2 kostiumus, kišeninį laikrodį ir kt., iš viso už 150 vokiškų markių²⁸. Atsirado ir „naujakurių“: Pranui Levi-nui buvo paskirtas butas, kuriame liko ir buvusių šeiminių baldai – stalas, sena spinta, lova, 2 kėdės. Šį nekilnojamąjį turtą jam skyrė valsčiaus namų valdyba, už tai kas mėnesį jis turėjo mokėti po 20 markių²⁹. Savo dalies neatsisakė ir vokiečiai – dalį vertingesnio turto jie išsivežė dar iki minėtų dalybų³⁰.

Liepos pabaigoje ar rugpjūčio pradžioje visi žydai buvo išvaryti į Mažeikius. Buvo va-

romi dviem grupėmis, sargybos viršininku buvo policijos viršininko pavaduotojas³¹. Sveikieji varyti pėsčiomis, ligoti, seneliai ir vaikai – vežami vežimais³². Nuvarius ar nuvežus – uždaryti į daržinę, o rytojaus dieną sušaudyti. Baltaraiščiai, pasiėmę dalį aukų drabužių, grįžo į Akmenę. Vertingesni daiktai – laikrodžiai, avalynė ir kt. – iš žydų buvo atimti dar stovykloje, t. y. prieš juos išvežant į Mažeikius. Už atliktą „darbą“ iš Mažeikių kiekvienas kišeneje parsinešė dar ir po 300 rublių...³³

Klykolių miestelio, priklausiusio Akmenės valsčiui, partizanų būriui vadovavo buvęs pasienio tarnautojas Kazys³⁴ Bielskis³⁵ (jau po žydų žūties vado pareigas perėmė vietos pašto viršininkas Antanas Maldutis)³⁶. Iš viso būryje buvo apie 30 vyrų³⁷. Jo nariai patuliavo po miestelį, saugojo tiltą per Vadaksties upelį, suėmė ir pašto pastatą (jame buvo įsikūręs ir būrio štabas) uždarė kelis buvusius tarybinius aktyvistus³⁸ ir du raudonarmiečius. Buvę tarybiniai aktyvistai buvo išsiųsti į Akmenę, o raudonarmiečiai esą ten pat sušaudyti³⁹.

Miestelio žydai buvo suimti maždaug liepos viduryje⁴⁰. Suimant žydus baltaraiščių būrys buvo padalytas į tris grupes: vieni suiminėjo, antri saugojo, treči užrakindavo tuščius likusius namus. Suimtų žydų skaičius įvairiuose šaltiniuose šiek tiek skiriasi⁴¹, tačiau sunku netikėti vardiniu suimtųjų sąrašu: bendras skaičius – 21, tarp jų – 4 vaikai iki 10 metų. Visi suimti tą pačią dieną⁴². Suimtieji buvo uždaryti į vietos sinagogą, o po kelių dienų išvaryti į Akmenę⁴³, dar vėliau – į Mažeikius.

Likusius geriausius žydų daiktus pasidalijo aktyvesni būrio nariai, kitas turtas buvo siūlomas pirkti vietos gyventojams⁴⁴.

PALAUDOTI SAVO ŽEMĖJE: YLAKIAI

Sukilėlių būrys, vadovaujamas buvusio Lietuvos kariuomenės kapitono Prano Petraus-

ko (dėl pablogėjusios sveikatos netrukus jį pakeitė atsargos puskarininkis Kazys Venckus)⁴⁵, valsčiaus centre Ylakiuose įsisteigė dar iki pasirodant vokiečių kariuomenei⁴⁶. Branduolį sudarė buvę šaulių organizacijos nariai. Vienas jų prisiminė: P. Petrauskas „įsakė visiems šaulių organizacijos nariams atvykti į Ylakius, tame tarpe ir man, kaip buvusiam šauliui“⁴⁷. Buvę civiliai į būrį stojo vedami įvairių motyvų: iš vieno tėvų tarybų valdžia buvo atėmusi žemę bei mišką, o jį patį laikė buožių sūnumi, nepriėmė į jokiais organizacijas, todėl jis buvo „piktas ant tarybų valdžios...“⁴⁸; kito nemalonę naujoji valdžia užsitraukė, kai suėmė jo tėvą ir brolių. Prasiėjęs karui imta kalbėti, kad bus „lietuviška valdžia“, t. y. tokia, kokia buvo „prie Smetonos“⁴⁹, o tai žadino viltis, jog bus atkurtas teisingumas. Partizanų vadas susirinkusiesiems paaiškinęs būrio tikslus: „padėti vokiečių armijai išvyti iš Lietuvos Raudonąją armiją, suiminti komunistus, komjaunuolius ir partinį tarybinį aktyvą siekiant Lietuvą padaryti nepriklausoma valstybe, tokia, kokia ji buvo iki 1940 m.“⁵⁰

Ylakiuose buvo iškeltos lietuviškos trispalvės, „po miestelį vaikščiojo šautuvais ginkluoti partizanai – šauliai ir gaudė komunistus, komjaunuolius ir tarybinių įstaigų tarnautojus“⁵¹. Pasak įvykių dalyvių ir liudytojų, iš viso Ylakių būrio vyrai suėmė apie 30 tarybinių aktyvistų ir apie 10 raudonarmiečių⁵². Suėmimai prasidėjo jau birželio 23 d., o rytojaus dieną suimtieji buvo vedami šluoti miestelio gatvių. Jiems liepta „dirbti švariai, kad Ylakiuose neliktų komunistų pėdsakų“⁵³. Tėn pat esą buvę sušaudyti 3 ar 4 komunistai, kiti suimtieji išsiųsti į apskrities centrą Mažeikius⁵⁴.

Po tarybinių aktyvistų suėmimų atėjo eilė ir vietos žydams. Jie buvo suimti ir uždaryti į Ylakių sinagogą. Dauguma sutaria, kad suimtųjų būta apie 300⁵⁵. Šis skaičius turėtų būti daugmaž tikslus, nes esama žinių, jog iki karo pradžios Ylakiuose gyveno apie 100 žydų šeimų⁵⁶. Kitaip negu kiti apskrities valsčiaus žydai, ylakiškiai amžinojo poilsio atgulė vietos žydų kapinėse*: „Žydų kapinės buvo už kilometro nuo miestelio. Būreliais ėjo žmonės, daugiausia moterys, šiuo mirties taku, lyg norėdami atsisveikinti su nužudytais kaimynais. Kartu nuėjau ir aš. Už kapinių tvoros buvo gana didelė aikštelė. Joje maždaug pusantro metro aukščio krūvoje gulėjo įvairiai suvirtę žmonių kūnai. Visi nužudytieji, tarp jų – ir vaikai, buvo tik su baltais apatiniais drabužiais, basi“⁵⁷.

Pasak liudytojų, žudynės truko dvi dienas, t. y. liepos 6–7 d.⁵⁸ (pirmą dieną prie duobių buvo varomi vyrai, antrą – moterys ir vaikai). Kartais teigiama, jog ylakiškiai pirmieji Lietuvoje atsikratė savo buvusių kaimynų⁵⁹. Egzekuciją įvykdė vietos baltaraiščių būrio vyrai⁶⁰, nors esama liudijimų, kad ir vokiečiai dalyvavo ar net šaudė**: lietuviai esą tik varė žydus vyrus, o vėliau perdavę juos vokiečiams⁶¹. Įvykdžius egzekuciją, kasti duobių iš miestelio kalėjimo buvo atvaryti ten įkalinti tarybiniai aktyvistai⁶².

Likęs žydų turtas pirmiausia pateko į buvusių būrio narių rankas. Daugiausia žydų turto, anot vietos gyventojų, teko broliams Budreckiams⁶³. Nebuvo nuskriausti ir kiti: vienas gavo arklį, baldų ir 2 ar 3 ha žemės⁶⁴, kitas – kaip neturįs Ylakiuose gyvenamojo ploto – žydo butą⁶⁵ ir t. t. Vietos gyventojai likusio turto galėjo įsigyti iš žydų turtą

* Priežastis įvardyti sunku. Galime tik spėlioti: gal tai lėmė didesnis atstumas iki apskrities centro, gal gausesnė vietos žydų bendruomenė, gal nacių iniciatyva ar vietinių baltaraiščių uolumas. Atsakyti į šį klausimą galėtų padėti tik tolesni tyrimai.

** Kad tai negalėjo įvykti be nacių žinios ir, tikėtina, vadovavimo, rodo ir tokia detalė: prieš sušaudant žydus prieš juos buvo imtasi viešų žeminančių akcijų – daugelio vietos gyventojų akivaizdoje žydams buvo nukerpamos barzdos. Vokiečiai šį „reginį“ fotografavo.

skirsčiosios komisijos. Tačiau prasigyventi iš jo nebuvo lemta: pasak vieno naujojo savi-ninko, išgytą žydų „paltą pavogė, batai su-sinešiojo, patalynė susidėvėjo...“⁶⁶

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui ir Lietuvą vėl užėmus Raudonajai armijai, sušaudytųjų palaikai buvo ekshumuoti. 1944 m. spalio mėn. buvo atkastos trys duobės*, kuriose buvo užkasti daugiau kaip prieš trejus metus sušaudyti žydai. Iš viso aukų suskaičiuota apie 400. Komisija konstatavo, kad pirmoje ir antroje duobėse kūnai sumesti netvarkingai, yra vyrų, moterų ir vaikų kūnų, dauguma be batų, kai kurie išrengti. Teismo medicinos ekspertai apžiūrėjo 47 kūnus, iš jų 33 vyrų, 9 moterų ir 5 vaikų. Visuose palaikuose rasta šautinių žaizdų viršutinėje kūno dalyje, kai kurie turėjo po kelias šautines žaizdas⁶⁷.

„TUŠČIA GURGUOLĖ“: LAIŽUVA JAU BE ŽYDŲ

Prasidėjus karui „per radiją buvo pranešta, kad visi grįžtų prie savo vietų. Aš, kaip buvęs pasienio policininkas, taip pat atėjau į valsčiaus patalpas...“ Taip apie įstojimą į Laižuvos valsčiaus partizanų būrį liudijo vienas jo narys⁶⁸. Kitas, išsigandęs, kad gali būti suimtas ir ištremtas, slapstytis miške pradėjo dar birželio 14 d. Miške sutiko Domą Žukauską. Iki karo slapstėsi kartu, o jam kilus D. Žukauskas ėmė organizuoti būrį. Organizacinis susirinkimas, kuriame dalyvavo vos 5 vyrai, įvyko birželio 23 d. D. Žukausko, kuris ir buvo išrinktas būrio vadu, namuose. Greitai bendraminčių skaičių papildė dar keli nariai⁶⁹, būrio narių skaičius išaugo maždaug iki 20 vyrų. Nemažą jų dalį sudarė buvę Lietuvos Respublikos laikų pasienio tarnautojai (Laižuva – miestelis pa-

sienyje su Latvija), policininkai, šaulių organizacijos nariai⁷⁰.

Birželio 23 d. būrio vyrai sulaikė 12 tarybinių aktyvistų,ėjusių keliu Mažeikiai–Vegeriai, apšaudė lengvąjį automobilį, važiavusį tuo pačiu keliu. Važiavusieji juo pabėgo, sukilėliai gavo trofėjų – mašiną ir du šautuvus. Atvažiavus į Laižuvą D. Žukauskas įsakė sunaikinti likusius vykdomojo komiteto dokumentus. Tą pačią dieną būrys Laižuvoje dar padegė tiltą per Vadaksties upelį, nes juo traukėsi Raudonosios armijos daliniai ir tarybiniai aktyvistai⁷¹.

Po savaitės D. Žukausko įsakymu buvo suimti vietiniai buvę komunistai ir komjaunuoliai (iš pradžių jie buvo laikomi Laižuvos stotyje, sandėlyje, vėliau uždaryti į miestelio kooperatyvo pastato rūšį, dar vėliau išsiųsti į Mažeikių kalėjimą)⁷².

Suimti Laižuvos žydai buvo uždaryti į vietos sinagogą. Pasak vieno baltaraiščio, liepos 12 ar 13 d. jis su dar dviem bendražygiais suėmė du vietos žydus ir uždarė į Laižuvos sinagogą, kurioje jau buvo apie 30 žydų⁷³. Kitas baltaraištis prisimena sinagogoje saugojęs apie 9 žydų šeimas⁷⁴ (žinant šeimų vidurkį, galima apskaičiuoti, kad buvo ne mažiau kaip 30 suimtųjų). Partizanai suimtųjų nemaitino: maisto jiems atnešdavo vietos gyventojai. Baltaraiščiai maitinti leisdavę, tik patikrindavę, kas ką atneša⁷⁵. Maisto suimtiems parūpindavo ir valgyklos, kurioje maitintis galėjo tik partizanų būrio nariai, darbuotoja: ji maisto atnešdavo tiek suimtiems tarybiniams aktyvistams, tiek žydams⁷⁶. Žydai buvo varomi į darbus – ravėti runkelių į laukus, kurie priklausė valsčiaus savivaldybei⁷⁷, šluoti miestelio gatvių⁷⁸. Žydams teko patirti ir moralinį pažeminimą: miestelio aikštėje kai kuriems iš jų baltaraiščiai viešai žirklėmis nukirpo barzdas⁷⁹.

* Duobių išmatavimai ir palaikų skaičius jose. Pirma: 15x5 m, gylis – apie 1,85 m, apie 300 lavonų; antra: 10x5 m, gylis – apie 1,7 m, maždaug 100 lavonų; trečia: 4x3 m, gylis – apie 0,75 m, 3 vyrų palaikai.

Liepos mėn. pabaigoje visi miestelio žydai buvo išvaryti į Mažeikius⁸⁰. Baudžiamosiose bylose minimi konvojuojamų žydų skaičiai skiriasi, tačiau realiausias skaičius – ne daugiau kaip 40⁸¹. Vieni buvo varomi pėsčiomis, o negalintys eiti vaikai ir senyvo amžiaus žydai vežami vežimais. Iš Laižuvos „gurguolė“ su „kroviniu“ pajudėjo ryte, o į miestelį kitos dienos vakare grįžo tuščiomis⁸².

Masiniam (įskaitant vaikus, moteris ir senelius) žydų sušaudymui nepritarė vietos kunigas Aleksas Narkevičius. Jis esą neužstojo suimtų buvusių tarybinių aktyvistų, tačiau prieštaravo kolektyvinei žydų kaltei ir atsakomybei. Šią nuomonę jis išsakė būrio vadui D. Žukauskui (su juo kunigui teko ne kartą susitikti, nes būrio štabas buvo įsikūręs pastate, kuris iki tarybų valdžios nacionalizacijos priklausė bažnyčiai, o tarybiniais metais jame buvo valsčiaus vykdomasis komitetas. Todėl kunigas kreipėsi į būrio vadovybę prašydamas, kad namas būtų grąžintas, nes ir jis pats neturėjo kur gyventi, nuomojosi kambarį. Aptariant nekilnojamojo turto nuosavybės klausimą, negalima buvo nepaminėti ir tų dienų „aktualijų“, t. y. žydų likimo)⁸³.

Likę žydų drabužiai buvo išgrobstyti baltaraišių, namų apyvokos daiktai parduoti iš varžytynių⁸⁴. Pasak vieno būrio nario, likusio žydų turto gavo visi buvę būrio nariai, jis pats – keturis moteriškus žieminius ir vieną vasarinį palatą, tris sukneles, dvi pagalves, vienas vyriškas kelnės, moteriškus pusbačius⁸⁵.

SEDA: BURTAS „ŠAUDYTI“ IŠTRAUKTAS

Prasidėjus karui Sedos valsčiaus partizanai organizavosi keliose vietovėse: vieni jų, ginkluoti ir beginkliai, rinkosi Leono Mikalausko sodyboje Kulšėnų kaime, kiti – Grūstės kaime. Čia susidarė gerokai didesnis būrys. Būtent iš Grūstės jie atėjo į Sedą ir užėmė buvusio vykdomojo komiteto pastatą⁸⁶.

Sedos būrio organizatoriumi ir vadu dauguma buvusių partizanų įvardija agronomą, atsargos lttn. Antaną Stanciką⁸⁷, miestelio komendantu – mjr. Praną Vilutį⁸⁸. Į būrį vyrai stojo vadovaudamiesi skirtingais motyvais: per radiją išgirdę, jog „vokiečiai mums atiduos Lietuvą ir mes gyvensim nepriklausomi kaip iki 1940-ųjų“⁸⁹, išsigandę suėmimo už priklausymą komjaunimo organizacijai 1940–1941 m.⁹⁰ ir t. t. Būrys greitai išaugo maždaug iki 50 vyrų, iš kurių apie 30 turėjo „šiokių tokių ginklų“⁹¹.

Greitai būrio vadovybė davė įsakymą ieškoti komunistų, tarybinių aktyvistų ir raudonarmiečių, juos suėmus – pristatyti į būrio štabą⁹². Partizanai taip pat patruliavo miestelyje, tikrindavo nepažįstamųjų dokumentus, o įtartinus sulaikydavo apklausai⁹³.

Suimti tarybiniai aktyvistai buvo uždaryti Sedos kalėjime, kurį atstojo paprasčiausias parduotuvės sandėlys⁹⁴. Jų būta apie 30–35. Buvęs kalėjimo viršininkas, į šias pareigas paskirtas Sedos policijos viršininko⁹⁵, tardomas prisipažino, kad jis turėjo organizuoti kalėjimo apsaugą, pranešinėti policijos viršininkui apie suimtųjų skaičių, priimti ir tikrinti siuntinius suimtiesiems, paskirti sargybą išvedant suimtuosius apklausai, prižiūrėti vidaus tvarką. Kelis kartus suimtuosius jis buvo nusivedęs į savo namus valyti tualetu⁹⁶. Per tardymus iš vieno suimtųjų buvo siekiama išgauti prisipažinimą, kad jie buvę komunistai, konfiskuodavę ūkininkų grūdus, organizuodavę mitingus⁹⁷, kitų buvo klausiama, ką jie dirbo tarybų valdžios metais, kaip padėdavo komunistams⁹⁸ ir t. t. Suimtųjų protokolai buvo spausdinami rašomąja mašinėle, po jais apklaustieji turėję pasirašyti⁹⁹.

Neišvengta ir suimtųjų aukų. Buvusių būrio vyrų parodymai kvotų metu skiriasi: esą tarybinių aktyvistų buvo sušaudyta nuo 15¹⁰⁰ iki 50¹⁰¹. Tačiau bene labiausiai patikima jau po karo tarybinių pareigūnų surinkta medžiaga, iš kurios matyti, kad Sedoje buvo sušaudyta po 18 lietuvių ir žydų (tautybė nustatyta

tik pagal pavardes) – tikėtina, buvusių tarybinių aktyvistų ar bent jau kaltintų šia veikla¹⁰². Pirmieji 9 žydai buvo sušaudyti dar birželio pabaigoje – galbūt 28 d. Jie buvo išvesti iš miestelio kalėjimo, nuvaryti 2–3 km už Sedos, į senkapių teritoriją. Kas turėtų šaudyti, aiškinasi burtais. Lapelius su užrašu „šaudyti“ ištraukė du baltaraiščiai: vienam teko sušaudyti 4, kitam – 5 suimtuosius¹⁰³. Suimti tarybiniai aktyvistai lietuviai buvo sušaudyti katalikų, dar keli žydai – žydų kapinėse¹⁰⁴.

Pirmą masinę pogromą prieš žydus anksčiau liepos 1-osios rytą esą įvykdė dviem sunkvežimiais į miestelį atvažiuavę Telšių baltaraiščiai. Pasak A. Stanciko, kai Sedos partizanai atėjo iš Grūstės, vieni telšiškiai girtuokliavo, kiti ieškojo vežimų, kad galėtų išsivežti prisigrobtą turtą. Nei jis, nei P. Vilutis nepajėgė sustabdyti atvažiavusiųjų savivalės. Po šio įvykio miestelio komendantas esą pastatęs sargybą, išleidęs įsakymą, kad turintieji ginklus juos atiduotų, kad už savivalę ir plėšimus bus suimama ir šaudoma nusikaltimo vietoje. Toks įsakymas žydus nuraminęs¹⁰⁵.

Tuo metu Mažeikuose susikūrė apskrities valdyba, komendantūra, policija, buvo išleistas įsakas valsčiuose nevykdyti mirties bausmių. Tada pasirodęs ir potvarkis atskirti visus žydus¹⁰⁶. Dauguma sutaria, kad buvo suimta apie 300 Sedos žydų¹⁰⁷, nors esama ir šiek tiek mažesnių¹⁰⁸ ar priešingai – didesnių¹⁰⁹ skaičių.

Iš pradžių žydai buvo uždaryti miestelio centre buvusių parduotuvių patalpose. Iš čia jie buvo varomi šluoti gatvių, valyti kiemų¹¹⁰. Maždaug po savaitės perkelti į Žyddvario¹¹¹ daržines už miestelio¹¹².

Suėmus žydus buvo surašytas jų turtas, užantspauduoti tušti likę namai. Surašyti daiktai buvo vežami į sandėlį ir perduodami valsčiaus viršaičio žinion¹¹³. Suimtieji buvo varomi į darbus: valyti gatvių, krauti malkų¹¹⁴. Žydai buvo uždaryti apie dvi savaites¹¹⁵.

Iš Žyddvario liepos pabaigoje ar pirmomis rugpjūčio mėn. dienomis¹¹⁶ visi¹¹⁷ žydai

buvo išvaryti į Mažeikius: vaikai, seneliai ir daiktai buvo vežami vežimais¹¹⁸, kiti ėjo pėsčiomis. Po dviejų dienų baltaraiščiai grįžo vežimuose parsiveždami likusius žydų daiktus¹¹⁹. Būtent jie pirmiausia ir tapo naujaisiais daiktų šeimininkais. Vienas jų apsigyveno žydo name, kuriame buvo likę baldai, patalynė, smulkūs namų apyvokos daiktai¹²⁰, kitas gavo žydo ūkį su gyvuoju ir negyvuju inventoriumi (tiesa, policija naująjį „šeimininką“ iš ūkio iškėlė 1943 m.)¹²¹.

Išformavus būrį dalis buvusių jo narių įstojo į pagalbinę policiją¹²². Buvusiems partizanams buvo išduoti pažymėjimai (iš viso išduota apie 40), išspausdinti šapirografu ir pasirašyti atitinkamų pareigūnų. Pažymėjimai buvo išduoti visiems, kurie prašė, nors realiai nieko ir nenuveikė¹²³.

Kilus karui partizanų būrys buvo sudarytas ir Barstyčiuose. Jau birželio 22 d. miestelyje įvyko mitingas, buvo iškelta trispalvė. Kalbėtojas mokytojas Alfonsas Jablonskis pranešė, kad prasidėjo karas, paragino lietuvius stoti į partizanų būrį¹²⁴. Būrio vadu tapo Liudas Benikauskas¹²⁵. Antrą karo dieną prasidėjo buvusių tarybinių aktyvistų suėmimai¹²⁶. Netrukus buvo suimtos ir 9 ar 10 žydų šeimų, jos uždarytos į sinagogą¹²⁷. Dauguma įvykių liudytojų sutaria, kad žydai buvo išvežti iš pradžių į Šates, vėliau – į Skuodą¹²⁸, t. y. į Kretingos apskritį.

Būrys susidarė ir buvusio Renavo dvaro apylinkėse. Jo vadu tapo buvęs Lietuvos kariuomenės kapitonas Stasys Baipšys¹²⁹. Buvo suimti keli buvę tarybiniai aktyvistai. Jie buvo greitai paleisti, tačiau kasdien turėjo ateiti į būrio štabą ir užsiregistruoti. Atėjusiųjų buvo klausiama, ką jie veikia, kur gyvena, ar nesusitikinėja su kitais suėmimo išvengusiais buvusiais tarybiniais aktyvistais¹³⁰. Keli nuo besitraukiančios Raudonosios armijos atsilikę ir besislapstantys raudonarmiečiai buvo paskirstyti darbams pas ūkininkus¹³¹. Vietos partizanai suėmė ir vienintelį vietinį žydą Faifkį Leviną bei jo šeimą. Keletą dienų jis

arešto sąlygomis buvo uždarytas savo namuose, po kelių dienų visa šeima (ją sudarė 5–6 asmenys) išvežta į Sedą, o iš ten, tikėtina, vėliau atsidūrė Mažeikiuose. Vienam F. Levino sūnui Elckiui pavyko pabėgti, tačiau jis buvo greitai sulaikytas ir baltaraiščių sušaudytas netoli Renavo esančiame Tvaskučių kaime¹³². E. Levinas buvo užkastas žūties vietoje ūkininko žemėje – baltaraiščiai nenorėjo gaišti laiko vežti į artimiausias žydų kapines Židikuose...¹³³

„LIETUVOS PARTIZANŲ“ VEIKLA TIRKŠLIŲ VALSČIUJE

Valsčiuje prasidėjus karui įsisteigė mažiausiai du būriai – Žemalėje ir valsčiaus centre – Tirkšlių miestelyje.

Žemalės būrio organizatoriumi ir vadu tapo mokytojas, buvęs vietos šaulių būrio vadas Stasys Laurikėtis¹³⁴. Būrio vyrai budėjo kelyje Žemalė–Račiai („reikėjo į miestelį neįleisti įtartinų asmenų“), saugojo tarybų valdžios metais įkurtos mašinų ir traktorių stoties žemės ūkio inventorių, suiminėjo buvusius tarybinius aktyvistus¹³⁵. Žemalėje gyveno vos dvi žydų šeimos, iš viso apie 8–9 asmenis. Visi jie maždaug liepos 10 d. buvo išvaryti į valsčiaus centrą¹³⁶. Vienas konvojaviųjų gavo išvežto žydo arklių su vežimu, dar vėliau – ir žemę, nes, anot jo paties, gyveno skurdžiai ir neturėjo savo arklio...¹³⁷

Partizanų būrį Tirkšliuose organizavo vietos gyventojas, iki tarybinės okupacijos buvęs etatinis policininkas Alfonsas Virkutis. Eilinius narius stoti į būrį skatino idealistiniai ir pragmatiniai sumetimai. Vienas jų, suimtas po karo, liudijo: „Į būrį aš įstojau, kad kovočiau su tarybų valdžia už savarankišką Lietuvą, t. y. už tokia, kokia ji buvo iki tarybų valdžios įvedimo [...]. Smetonos metais [...] mokesčiai buvo mažesni nei atėjus tarybų valdžiai, todėl tada gyventi buvo daug lengviau“¹³⁸. Kitas tikino patikėjęs geresnio gyvenimo pažadais:

„Nereikės pačiam rūpintis maisto produktais, gerai maitins, o darbo bus mažai“¹³⁹.

Iš pradžių būrio vyrai, kurių buvo apie 20, saugojo miestelį, tiltą per Ventos upę, kartu su vokiečių kariais du kartus „šukavo“ mišką, bet nieko nerado¹⁴⁰, tikrino dokumentus, važiuodavo į aplinkinius kaimus maisto būrio vyrams¹⁴¹. Paskutinėmis birželio dienomis prasidėjo buvusių tarybinių aktyvistų suėmimai. Jie vyko spontaniškai: prisiminus kurio nors kaimyno aktyvią veiklą 1940–1941 m., jis buvo suimamas¹⁴². Visiems būrio nariams buvo išduodami balti raiščiai su raidėmis „LP“; tai reiškė „Lietuvos partizanas“¹⁴³.

Žydų suėmimai prasidėjo liepos pradžioje. Pas vietos gyventoją P. Tėvelį atėjo Tirkšlių policijos viršininkas Šeirys ir liepė iš pradžių „atlaisvinti“ rūsį, vėliau – daržinę. Ūkininkas jo nurodymą įvykdė¹⁴⁴. Daržinėje buvo uždaryti žydai vyrai. Čia jie buvo iki išvairo į Mažeikius. Maždaug po dviejų savaičių suimtos žydės moterys su vaikais ir uždarytos į vietos sinagogą¹⁴⁵.

Suimtųjų skaičius įvairuoja: pagal vienų atsiminimus, valsčiuje gyveno nuo 3 iki 10 žydų šeimų¹⁴⁶, pasak kitų liudytojų, uždarytų žydų buvę apie 40¹⁴⁷. Akivaizdu, kad pastarasis skaičius yra padidintas, žydų buvo daugiau negu dvi dešimtys.

Žydai buvo varomi į darbus, dažniausiai šluoti miestelio gatvių¹⁴⁸. Maistu juos aprūpindavo vietos gyventojai; partizanai tam netrukė, netgi patys perduodavo maisto¹⁴⁹.

Rugpjūčio pradžioje¹⁵⁰ visi suimtieji baltaraiščių ir policininkų buvo išvaryti į Mažeikius ir ten rado amžinojo poilsio vietą.

VEGERIŲ PARTIZANŲ „NEGERI SAPNAI“

Vegerių valsčiuje susidarė daugiau kaip 20 vyrų būrys¹⁵¹. Įstoję į būrį jo nariai gaudavo ginklą bei skiriamąjį ženklą – baltą raištį¹⁵². Būrio vadu buvo Jonas¹⁵³ Juška. Jis Lietuvos

nepriklausomybės metais tarnavo valsčiaus policijos viršininku¹⁵⁴, o prasidėjus karui ėmėsi iniciatyvos sukurti sukilėlių būrį.

Pasak buvusių būrio narių, partizanai naktimis su ginklais rankose patruliavo po miestelį, kartą „šukavo“ mišką ieškodami besislapstančių raudonarmiečių, suiminėjo, saugojo, vėliau į Mažeikius išvežė kelis suimtus tarybinius aktyvistus¹⁵⁵.

Žydai (6–7 šeimos)¹⁵⁶ buvo suimti liepos mėn. pirmoje pusėje¹⁵⁷. Visi uždaryti į sinagogą¹⁵⁸. Netrukus miestelyje pasklido gandai, jog kitą dieną po suėmimo žydai vietos baltaraiščių buvę apiplėšti – iš jų esą atimti pinigai, aukso dirbiniai¹⁵⁹. Liepos pabaigoje ar rugpjūčio pradžioje (ši data minima dažniausiai)¹⁶⁰ žydai, lydimi partizanų, kurių vyresniuoju buvo Alfonsas Apeikis (jis kartu buvo ir būrio vado pavaduotojas)¹⁶¹, iš valsčiaus centro buvo išvežti į Mažeikius. Kartu buvo vežami ir keli vietiniai tarybiniai aktyvistai¹⁶². Juos vežė tam tikslui į valsčiaus centrą iškviesti ūkininkai: „Į mano vežimą pasodino penkis suimtus žydus [...]. Į kitus vežimus susodino likusius suimtuosius“¹⁶³. Vežimų skaičius įvairuoja: nuo 3–4¹⁶⁴ iki 7 ar 8¹⁶⁵. Iš šonų su dviračiais koloną lydėjo ginkluoti vietos baltaraiščiai¹⁶⁶. Nelaimėlių skaičius skirtingas, tačiau dauguma mini apie 30¹⁶⁷. Nuvežti žydai buvo uždaryti į daržinę, o rytojaus dieną sušaudyti: vieni būrio vyrai saugojo žydus daržinėje, kiti konvojavo juos į šaudymo vietą. Esą tik Povilas Voveris gyrėsis šaudęs žydus¹⁶⁸.

Buvę partizanai, atlikę „užduotį“ ir grįžę į Vegerius, gavo ir „likviduojamo“ žydų turto. Būrio narys Albertas Balsevičius gavo spintą, lovą, dvi pagalves ir patalynės¹⁶⁹, Domas Pranckus – patefoną, žieminį palatą, dvi kėdes¹⁷⁰. Sklido gandai, kad atlikę „užduotį“ ir į Vegerius grįžę baltaraiščiai sapnuodavę „negerus sapnus“¹⁷¹.

Kai baltaraiščių būrys buvo paleistas, buvę partizanai įstojo į policiją arba grįžo prie buvusių darbų.

VIEKŠNIAI: NUO ŽYDŲ „FOTOSESIJOS“ IKI ŽŪTIES

1937 m. valsčiaus centre Vieکشniuose gyveno gausi žydų bendruomenė – apie 130 žydų šeimų (maždaug 500 žmonių), dauguma – miestelio centre¹⁷². Viską pakeitė prasidėjęs Vokietijos ir TSRS karas.

1941 m. birželio 23 d., t. y. traukiantis Raudonajai armijai ir dar nepasirodžius vokiečiams, Vieکشniuose įvyko susirinkimas, kuriame dalyvavo 7 asmenys. Susirinkimui vadovavo mokytojas Antanas Milčius¹⁷³. Pasak jo paties, besiburiančių vyrų tikslas buvo apsisaugoti nuo plėšimų, nes miestelyje neliuko valdžios – rusai pasitraukė, vokiečiai dar nebuvo atėję. Įvesti tvarką per radiją kvietė ir Kaune susidariusi Juozo Ambrazevičiaus vadovaujama Laikinoji vyriausybė¹⁷⁴. Per Kauno radiją skambėjo Lietuvos himnas, buvo pranešama apie Kauno išlaisvinimą nuo bolševikų, apie atgimusią Lietuvą ir kt. Lietuviai buvo raginami imti valdžią į savo rankas¹⁷⁵. Vietos aktyvistai taip ir padarė. Esą buvęs parengtas kreipimasis ir į Raudonosios armijos kariškius: jie buvo kviečiami nesi-priešinti, sudėti ginklus, raginami eiti pas lietuvių ūkininkus, kur rasią prieglobstį ir maisto. Kreipimasis buvo išspausdintas šapirografu ir iškabintas Vieکشniuose. Tačiau kitą dieną miestelyje pasirodė Raudonosios armijos kariai ir aktyvistai buvo priversti išsiskirstyti. Sukilėliai vėl susirinko 27 d. Vadovauti būriui pasiūlyta Juozui Mačiui, buvusiam Lietuvos kariuomenės kapitonui. Susidarė 17 vyrų būrys. Vėliau šis skaičius gerokai išaugo. Būrys nuginklavo ir suėmė kelias dešimtis raudonarmiečių bei buvusių tarybinių aktyvistų. Kariškiai buvo perduoti vokiečiams, o buvę tarybiniai aktyvistai išsiųsti į Mažeikių kalėjimą¹⁷⁶.

Kartu su tarybiniais aktyvistais lietuviais už tą pačią veiklą buvo suimti ir keli žydai. Vieną jų – žydą gydytoją – teko vaduoti Vieکشnių kunigui vikarui Vincui Senkui. Jam

tai esą pavykę ne tik dėl senos pažinties su partizanų vadu J. Mačiumi¹⁷⁷, bet ir dėl to, kad suimtas buvęs geras specialistas¹⁷⁸. Ši gelbėjimo akcija nebūtų pavykusi, jeigu jau būtų prasidėję masiniai žydų suėmimai. Tačiau antižydiškos nuotaikos dar tik buvo eskaluojamos, nors tai ir vyko sparčiais tempais.

Netrukus prieš žydus buvo imtasi juos žeminančių akcijų*. Vieną tokią akciją užfiksavo partizanas ir miestelio fotografas Bronius Daukšas. Jis padarė dvi nuotraukas: vienoje jų vokiečiai kariškiai miestelio aikštėje tyčiodamiesi iš žydų kerpa senolio, greičiausiai rabino, barzdą žirkklėmis¹⁷⁹; kitoje kažkuo (greičiausiai derva) tepa žydus. Akcija buvo surengta turgaus dieną, kai į miestelį susirinkdavo daug vietos ir aplinkinių kaimų gyventojų¹⁸⁰. Pirmą nuotrauką fotografas iškabino savo atelję lange ir pardavinėjo po 50 kapeikų arba atiduodavo nemokamai¹⁸¹. Už minėtą „veiklą“ vietos gyventojai ėmė jį smerkti, todėl jis turėjo pakeisti gyvenamąją vietą – išvažiavo gyventi į Telšius, kur, beje, apsigyveno žydo, patekusio į Telšių getą, name¹⁸². Yra išlikę liudijimų ir apie kitus žeminimo atvejus: žydai esą buvę kinkomi į vežimą ir jais vežiojamas vanduo¹⁸³.

Raštišką įsakymą suimti visus valsčiaus žydus ir uždaryti juos į getą J. Mačius iš Mažeikių komendanto Pečiulio gavo liepos mėn. Miestelio „komendantas“ (vietos civiliai gyventojai dažniausiai būtent taip vadino partizanų būrio vadą) įsakymą įvykdė. Iš pradžių buvo suimti žydai vyrai (suiminėjo keli vokiečiai kariai ir vietos partizanai lietuviai), o po kelių dienų – ir moterys bei vaikai¹⁸⁴. Suėmimo dienos šiek tiek skiriasi, tačiau sutariama, kad liepos viduryje visi žydai jau buvo suimti.

Suimtų žydų buvo daugiau kaip 400¹⁸⁵, realiausia suėmimo data – tarp liepos 7 ir 15 d.¹⁸⁶ Policininkai¹⁸⁷ ir baltaraiščiai, pasidaliję grupėmis, žydus suiminėjo šeimo-

mis¹⁸⁸. Vienas jų tardomas prisipažino, jog užėję į žydų namus leisdavę pasiimti tiek daiktų, kiek paneša, ir juos išvarydavo, o likusius tuščius namus užplombuodavo¹⁸⁹. Moterys ir vaikai buvo uždaryti sinagogoje¹⁹⁰, vyrai – medinėje daržinėje¹⁹¹. Greta, tačiau atskirai, buvo uždaryti asmenys, kaltinami įvairia tarybine veikla. Abu pastatai buvo aptverti viela¹⁹². Tik suėmus žydus atvykę vokiečiai surengė kratą. Per ją buvo rasta keli tūkstančiai tarybinių rublių, keli JAV doleriai, keletas auksinių monetų. Vertingiausius „radinius“ vokiečiai pasiliko sau¹⁹³. Žydai buvo laikomi suimti apie dvi savaites¹⁹⁴, gavus vokiečių pareigūnų įsakymą – išvaryti į Mažeikius¹⁹⁵. Tai įvyko greičiausiai liepos pabaigoje ar pirmomis rugpjūčio dienomis¹⁹⁶. Vieksnių baltaraiščiai iš Mažeikių grįžo po dviejų dienų. Kai kurie iš jų parsivežė ir šiek tiek pinigų, gautų už žydų konvojavimą, likusių aukų drabužių¹⁹⁷.

Bijant turto grobstymų, suimtų žydų namai buvo užantspauduoti. Maždaug po 20 dienų¹⁹⁸ plombos buvo nuimtos, sudaryta 5 narių komisija, kuri iš pradžių inventorizavo turtą, o paskui jį „likvidavo“: gerus daiktus ir baldus atidavė baltaraiščiams, prastesnius – valsčiaus gyventojams¹⁹⁹.

ŽIDIKŲ ŽYDŲ DALIA: VIETOJ PALESTINOS – Į PAVENČIUS

Prasidėjus karui partizanų būrys įsisteigė ne tik valsčiaus centre Židikuose, bet ir Dapšių, Lūšės ir Ukrinų kaimuose.

Dapšių kaime partizanų būrį įsteigė ir jo štabą savo namuose įkūrė Steponas Kenstavičius²⁰⁰, Lūšės partizanų būriui vadovavo buvęs vietos šaulių vadas²⁰¹ mokytojas Henrikas Adamkevičius²⁰², Ukrinų vyrams – Kazys Pučinskas²⁰³; Židikuose būrio vadu tapo Klemas Alšauskas²⁰⁴ (jo šeima – žmona ir

* Toliau aprašoma akcija greičiausiai buvo organizuota žydų dar nesusėmus, t. y. maždaug liepos pradžioje.

trys vaikai – prieš pat karą buvo ištremti iš Lietuvos)²⁰⁵. Būrių uždaviniai buvo panašūs: suiminėti besitraukiančius raudonarmiečius, patruliuoti miestelyje bei apylinkėse ir sulaikyti įtartinus asmenis (Židikų būrio vyrai sulaikė, nuginklavo ir iš pradžių į būrio štabą, o vėliau į Mažeikius nuvežė mažiausiai 10 raudonarmiečių²⁰⁶, Dapšių – ne mažiau kaip 9)²⁰⁷. Bene labiausiai valsčiuje išgarsėjo Lūšės partizanai. Jie įvykdė diversiją Lūšės geležinkelio stotyje²⁰⁸: išardė bėgius, sustabdė traukinį su raudonarmiečiais ir keliolika jų suėmė²⁰⁹.

Žydų suėmimai prasidėjo dar liepos pirmoje pusėje. Suimti Pikelių žydai (juos suėmė keli Lūšės baltaraiščių būrio vyrai dalyvaujant vokiečiams)²¹⁰ iš pradžių buvo uždaryti kaimo sinagogoje, o po kelių dienų vežimais išvežti į šalia Židikų esantį Asteikių kaimą. Vietos gyventojai, varyti į šiuos darbus, sutaria, kad vežimų būta apie 20²¹¹, o vežamų žydų – apie 100²¹². Viena įvykių liudytoja prisiminė: „Kai gurguolė su vežimais pajudėjo Asteikių link, kilo didelis verksmas, tiek išlydinčiųjų juos, tiek ir žydų, verkė moterys ir vaikai, man pasidarė bloga ir aš grįžau namo“²¹³. Asteikiuose žydai buvo uždaryti į daržinę²¹⁴.

Labai tikroviški eilinių įvykių stebėtojų atsiminimai apie Židikų žydų likimą. Štai vienas fragmentas: „Kai 1941 m. užėjo vokiečiai, parėjo Alšauskas Klemas, sutvėrė štabą. Praėjo kokia savaitė ar pusantros, pranešė žydams, kad reikia susitvarkyti su savo turtu. Vieną dieną pranešė, o kitą jau rinko žydus. Žydai bėgo pas pažįstamus lietuvius, užrašė jiems savo namus, pasidėjo kai kuriuos daiktus [...]. Kai vežė žydus (buvo pavarytos padvados), leido pasiimti drabužių, kitas ir čiužinį įsidėjo. Suvarė visus Asteikiuose į Valančio [...] ir Kekio [...] daržines su visais vaikais, su visomis šeimomis. Ką žmonės turėjo geresnio, tą pasiėmė, truputį įsidėjo maisto. Klebonas Martinkus suorganizavo maisto gabenimą. Man davė leidimą vežti valgyti [...]. Buvo pa-

sakyta sviesto po pusę kilogramo duoti tik vaikams, o aš daviau šeimai po kilogramą. Vieną kartą man pristatė daug rūkytos avienos. Nuvežiau ją. Atveždavau ir daržovių. Priraudavau iš jų daržų morkų, burokėlių, bulvių. Itingo (Gerškienės) name buvo daug miltų. Iškepiau didžiausią papečkį pyrago ir nuvežiau. Vežiau į abi daržines, nes jos buvo viena šalia kitos. Žydai patys mokėjo už maistą. Pieną pirkdavo pas Valantį ar Kekį. Duonos, mėsos vežė ir Itingienės kumetis“²¹⁵.

Vėliau moterys su vaikais buvo išvežtos į Ruzgų dvarą, vyrai palikti Asteikiuose. Ruzgų daržinėse atsidūrė ir iš Pikelių atvežtos moterys su vaikais. Visur buvo pastatyta sargyba, ginkluoti baltaraiščiai budėjo dieną naktį. Parai žmogui buvo skiriama 150 g duonos. Kai kuriems suimtiesiems buvo leidžiama pirkti maisto produktų iš vietos gyventojų valstiečių, kurie maisto atveždavo prie stovyklos. Pavieniai baltaraiščiai ir vietos valstiečiai, užtikrinę, kad žydai niekur nepabėgs ir bus grąžinti į stovyklą, paimdavo juos žemės ūkio darbams. Tačiau nakčiai vėl visi buvo uždaromi ir saugomi²¹⁶.

Liepos antroje pusėje valsčiaus policijos vado Vytauto Tamošaičio įsakymu visi žydai buvo išvaryti į Mažeikius: jauniėjo pėsti, seneliai ir maži vaikai buvo vežami vežimais. Asteikių dvaro daržinėse uždarytiems žydams labiau „pasisėkė“: į Mažeikius jie buvo atvaryti šiek tiek vėliau – kai moterų ir vaikų jau nebebuvo tarp gyvųjų²¹⁷. Tačiau jų likimas buvo toks pat tragiškas. Tokio likimo esą niekas nesitikėjo: „Žydai tikėjo, kad veš į Palestiną, niekas nemanė apie sušaudymą, todėl ir namus užrašinėjo, ir kai kuriuos daiktus pasidėjo pas gerai žinomus žmones [lietuvius. – V. B.]“²¹⁸. Tarp vietos lietuvių buvo pasklidęs gandas, kad žydus veš į Liubliną²¹⁹. Likęs žydų turtas pateko į buvusių kaimynų, pirmiausia baltaraiščių, rankas. Vienas jų neslėpė dalį žydų daiktų atidavęs neturtingiems kaimynams, sau pasilikęs „tik“ patalynės, indų, dviratį ir dvi karves²²⁰.

Valsčiaus žydų aukų skaičius nėra aiškus. Daugiausia neaiškumų kyla dėl Židikų miestelio žydų skaičiaus: tardymo protokoluose jis svyruoja nuo 200²²¹ net iki 800²²². Esama ir vieno liudijimo*, kuriame minimas jau suimtų ir stovyklose uždarytų viso valsčiaus žydų skaičius: esą Asteikių kaime buvo uždaryta apie 250 žydų vyrų, o Ruzgų dvare – apie 700 moterų žydžių ir vaikų²²³. Tikriausiai šie skaičiai gerokai padidinti, o valsčiaus aukų skaičius neturėtų būti didesnis kaip 400.

MAŽEIKIŲ MIESTO IR VALSČIAUS ŽYDŲ LIKIMAS

Antitarybinės pagrindinės grupės Mažeikiuose ėmė burtis dar iki karo. Vienos jų – „Penktosios kolonos“, vadovaujamos Antano Kestavičiaus, nariai buvo suimti iki karo pradžios likus daugiau kaip mėnesiui²²⁴.

Prasidėjus karui partizanų būrį organizavo kpt. Kazys Butkus. Jam tapus policijos viršininku, būrio vado pareigas perėmė kpt. Pranas Totilas²²⁵, kuris pirmas dvi savaites buvo Mažeikių komendantu²²⁶. Būrio vado pavaduotojas lt. Alfonsas Jurkūnas organizavo partizanams karinius užsiėmimus, skirstė karines užduotis, tikrino postus, registravo norinčiuosius stoti į būrį²²⁷. Norinčiųjų atsirado daug: kartais minima net 100 vyrų²²⁸, bet šis skaičius gerokai padidintas. Dar vienas būrio organizatorius buvo Juozas Fabijonavičius, greitai tapęs saugumo policijos viršininku. Jis inspektavo kalėjimą, jo įsakymu buvo suimami buvę tarybiniai aktyvistai²²⁹. Partizanų štabas įsikūrė šaulių klube²³⁰.

Birželio 25 d. būrio vyrai jau suėmė pirmuosius buvusius tarybinius aktyvistus ir uždarė juos į miesto kalėjimą²³¹. Maždaug po savaitės jie tapo pirmosiomis aukomis: bu-

vusius tarybinius aktyvistus esą šaudė vokiečiai, vietos partizanai tik saugojo²³².

Pasak Mažeikių saugume tardytoju dirbusio Stasio Jankūno, kuris, beje, pirmosiomis karo dienomis buvo Leckavos partizanų būrio vadu, jis liepos 17–rugsėjo 21 d. apklausė apie 50 komunistų, komjaunuolių ir buvusių tarybinių aktyvistų²³³. Suimtus tarybinius aktyvistus esą teisė vadinamasis „trejetas“, t. y. Mažeikių saugumo viršininkas, miesto komendantas ir apskrities viršininkas. Teismas vykdavęs už uždarytų durų, kaltinamajam nedalyvaujant. „Trejetas“ priimdavęs nuosprendį, taip pat skirdavęs mirties bausmę. Vėliau teismai persikėlė į apskrities centrą – Šiaulius²³⁴.

Suimtų žydų skaičius kvotų protokoluose įvairuoja, tačiau bene tiksliausias skaičius bus apie 1 tūkst.²³⁵ Tai patvirtina žinomas ir statistškai patikimas faktas, kad 1940 m. liepos 1 d. Mažeikiuose gyveno apie 1100 žydų²³⁶. Buvęs partizanas Augustas Poškus tardytojui labai tikroviškai atpasakojo visą žydų suėmimo eigą: į būrį jis įstojo birželio 25 d. ir esą jau po kelių dienų** gavo įsakymą suimti visus žydus. Vykdydami įsakymą baltaraiščiai ėjo iš namo į namą, kur gyveno žydai, juos suimdavo ir suvarydavo į sinagogą²³⁷. Užduoties vykdytojais buvo paskirstyti grupelėmis po 4–5 žmones, vienas buvo paskiriamas vyresnioju. A. Poškaus grupėje buvo 5 partizanai, jie suėmė apie 40 žydų²³⁸. Kitas baltaraištis Bronius Viliamas su dar dviem bendražygiais, anot jo, „vokiečiams įsakius“, suėmė 4 žydų šeimas, iš viso 22 asmenis. Žydų suėmimai truko keltą dienų²³⁹.

Iš sinagogos žydai buvo varomi į darbus, maisto suimtiesiems atnešdavo pažįstami kaimynai lietuviai²⁴⁰. Po mėnesio, praleisto sinagogoje²⁴¹, žydai buvo išvaryti į šaudymo vietą – žydų kapines ant Ventos upės kranto.

* Jo autorius Domas Jonika iš pradžių maždaug savaitę buvo stovyklos viršininku Asteikių kaime, vėliau – stovyklos viršininko pavaduotoju Ruzgų dvare. Jam teko tikrinti sargybos postus, aprūpinti suimtuosius duona. Tokiu pareigūnu, mačiusiu įvykius savo akimis iš arti, norėtusi tikėti.

** Dažniausiai minima žydų suėmimų Mažeikiuose pradžia – birželio mėn. pabaiga–liepos pradžia.

Būta ir vieno sunkiai suprantamo bei paaiškinamo dalyko: apie 100 moterų žydžių kalinimo metu buvo nuvarytos į Kretingą, tačiau ten jų nepriėmė ir jos grąžintos atgal. Kolonai varyti sugaišta apie savaitę. Žydės ėjo pėsčiomis, partizanai važiavo dviračiais. Kolonos vyresniuojų buvo A. Jurkūnas. Partizanai pakeičiui parūpindavo suimtosioms maisto: keli baltaraiščiai, dviračiais aplenkę koloną ir užsukę į kaimą, pranešdavo apie ateisiančiuosius ir prašydavo, kad ūkininkai pamaitintų žydes. Ūkininkai kiek kas galėdavo atnešdavę duonos, mėsos ir pieno. Nakvynės taip pat buvo ieškoma kaimuose²⁴².

Sušaudžius žydus likęs turtas buvo suvežtas į sandėlį. Vėliau komisija²⁴³ jį skirstė partizanams, dalį pardavė vietos gyventojams. Komisijai leidus vienas buvusių baltaraiščių pasiėmė lovą, spintą, stalą, keturias kėdes, kostiumą, batus, patalynės (tiesa, po kurio laiko, gavęs vokiečių valdžios įsakymą, lovą ir kėdes grąžino)²⁴⁴. Būrio narys Bronius Vilimas gavo stalą, lovą, skrynią ir pūkinę pagalvę, jo sūnus Albertas – siuvimo mašiną, bufetą ir geležinę lovą²⁴⁵. Žydų turtą skirsčiusiai komisijai priklausiusi Ona Lukštaraupienė²⁴⁶ nenuskriaudė ir savęs – gavo sofą, indų ir kt.

Leckavos miestelio, priklausiusio Mažeikių valsčiui, sukilėlių būrio ištakų reikia ieškoti šalia jo esančiame Mantvydų kaime. Dar birželio 23 d.* kaimo gyventojų Juozo Buivydo sodyboje ėmė rinktis vyrai. Kaimas buvo nuošaliai, besirenkantys vyrai niekam nekrito į akis. Tuo metu per Leckavą traukėsi Raudonosios armijos daliniai, kilus susišaudymui su raudonarmiečiais žuvo sukilėlis Augustas Liaugminas²⁴⁷. Ne mažiau svarbu buvo ir tai, kad sodybos šeimininkas turėjo radijo imtuvą. Pasiklausyti radijo naujienų atėjo šešiese: Lietuvos gyventojai per radiją buvo kviečiami kurti būrius, ginkluotis, kovoti su Raudonąja armija²⁴⁸. Antras susirinkimas

įvyko 24 d. Prisidėjo dar keli vyrai, nutarta organizuoti būrį, kviešti į jį stoti kitus sava-norius²⁴⁹. Kalbėta ir apie būtinybę suimti buvusius komunistus bei tarybinius aktyvistus: būrio steigėjai siūlė kandidatūras (dažniausiai kaimynų), ką reikėtų suimti²⁵⁰. Praėjus frontui būrio štabas iš J. Buivydo vienkiemio persikėlė į Leckavos miestelį.

Būrio vadu buvo išrinktas ilgametis policininkas (1940–1941 m. dirbo milicininku) Stasys Jankūnas²⁵¹. Jam vadovaujant prasidėjo suėmimai, tačiau kol kas tik buvusių tarybinių aktyvistų²⁵².

Žydų suėmimai prasidėjo vėliau, kai liepos pradžioje būrio vado pareigas ėmė eiti Jonas Liepa²⁵³. Būtent jo įsakymu ir jam vadovaujant buvo suimti vietos žydai – iš viso apie 40²⁵⁴. Pasak įvykių liudytojų, tai įvyko liepos viduryje ar šiek tiek anksčiau²⁵⁵. Anot buvusių partizanų, suimti į namus nebuvo einama: žydams įsakyta susirinkti miestelio aikštėje, tada jie suimti ir uždaryti į daržinę²⁵⁶. Įkalinimo metu žydai buvo varomi į darbus – šluoti miestelio gatvių²⁵⁷. Maždaug po dviejų savaitių išvaryti į Mažeikius²⁵⁸. Jų laukė toks pats likimas kaip ir kitų apskrities žydų.

PAVENČIAI: APSKRITIES ŽYDŲ BENDRUOMENĖS LIKIMO ATOMAZGA

Gandai apie žydų šaudymą Mažeikiuose pasklido liepos pabaigoje²⁵⁹, kai į miestą trimis mašinomis atvažiavo vokiečiai²⁶⁰. Įvykių liudytoja Marytė Noreikienė su kaimyne liepos 29 d. vakare matė, kaip į žydų kapines atvaryti žydai kasė duobes. Kapinės buvo apie 2 km už miesto, netoli Ventos upės**, kairėje kelio Mažeikiai–Tirkšliai pusėje. Iškasę duobes žydai buvo nuvesti atgal į daržinę, kuri buvo vos už kelių šimtų metrų nuo kapinių²⁶¹.

* Minima ir kita data – birželio 25 d., bet tai mažai patikima.

** Iš čia kilo Pavenčių vardas.

Daržinė priklausė Rapolui Lačui²⁶², kuris dar iki Vokietijos ir TSRS karo repatrijo į Vokietiją²⁶³. XX a. pradžioje buvusi savotišku tautinio atgimimo simboliu, po 36 metų daržinė tapo paskutine žydų prieglauda prieš juos sušaudant.

Kitą dieną, t. y. liepos 30-ąją, žinodama, kad žydai bus šaudomi, M. Noreikienė nuėjo į lietuvių kapines, buvusias maždaug už 100 m nuo daržinės, kurioje buvo laikomi uždaryti žydai. Ji matė, kaip pro kapines iš daržinės žydų kapinių link buvo varomi pasmerktieji. Varomus žydus palei visą kelią saugojo ginkluoti baltaraiščiai. Po kurio laiko žydų kapinėse nuaidėjo šūviai²⁶⁴.

Įvykių dalyviai pateikia dar daugiau detalių: pirmą šaudymo dieną maždaug 6 val. ryto suimtuosius grupėmis po 40–50 žmonių iš daržinės pradėta vesti į žydų kapines; ten iš anksto buvo iškastos duobės. Sargybinių, atvarę grupę, perduodavo ją apsaugai ir eidavo varyti kitos²⁶⁵. Žydai prie duobės buvo vedami grupėmis po 20–50 žmonių. Iki duobių likus apie 20 m, jiems buvo liepiama nusirengti, kartais net nuogai – tai priklausė nuo lyties ir amžiaus. Išrengtieji grupelėmis po 10 žmonių buvo vedami prie duobių ir šaudomi. Sušaudžius buvo atvedama kita grupė. Į kapines egzekucijų vykdytojams atveždavo maisto, degtinės, alaus. Likę žydų drabužiai buvo vežami į Mažeikius ir perduodami, tačiau partizanai, dalyvavę šaudyme, čia pat išsirinkdavę geriausius daiktus²⁶⁶.

Dažniausiai teigiama, jog pirmąją dieną buvo šaudomi žydai vyrai, šaudė vokiečiai. Kitomis dienomis vokiečius pakeitė Mažeikių baltaraiščiai²⁶⁷.

Sušaudžius Mažeikių žydus, į daržinę pradėta varyti žydus iš apskrities miestelių. Visi daržinėje netilpo, todėl liko po atviru dangumi²⁶⁸. Baltaraiščiai juos saugojo, o pirmomis rugpjūčio dienomis sušaudė tose pačiose žydų kapinėse²⁶⁹. Šaudymai truko 3–4 dienas²⁷⁰.

Žudynėse dalyvavo ir apskrities valsčių partizanai. Žydus į Mažeikius atlydėjęs Akmenės baltaraiščių būrys buvo padalytas į dvi dalis: iš pradžių vieni žydus saugojo, kiti šaudė, vėliau baudėjai pasikeitė vietomis. Vienas jų prisipažino, jog jam taip pat tekę šaudyti: esą atveddavę žydus grupėmis maždaug po 10 žmonių; jis pats dalyvavęs šaudant 5 ar 6 grupes²⁷¹. Iškalbingas ir detalus kito būrio nario liudijimas: „Iš pradžių aš patekau į šaudymo grupę [...]. Greitai buvo atvaryta pirmoji grupė žydų. Prie duobės jiems buvo liepta nusirengti, o po to jie buvo sustatomi prie duobės. Davus komandą, prasidėjo jų šaudymas [...]. Aš asmeniškai dalyvavau sušaudant 4 ar 5 grupes žydų. Po to nuo kraujo, šaudomųjų riksmo man pasidarė bloga ir aš nuo šaudymo pasitraukiau. Man buvo liepta atvedinėti žydus į šaudymo vietą [...]. Po šaudymo buvo dalijamas sušaudytųjų turtas. Aš gavau dvi poras čebatų, kelnes, kišeninį „Omega“ firmos laikrodį, tris auksinius žiedus. Mažeikių mieste mums davė valgyti ir gerti. Po to kitą dieną, anksti rytą, visus sukilėlius iš Akmenės mašina nuvežė namo. Už šaudymą Akmenėje aš dar gavau kailinius, kostiumą“²⁷².

Pasak vieno Sedos baltaraiščio, konvojavusio žydus į šaudymo vietą, šaudymas buvo organizuotas taip: žydus iš daržinės po 100 žmonių varė į šaudymo vietą. Ji buvusi apjuosta spygliuota viela ir saugoma ginkluotų sargybinių. Žydus šaudė grupelėmis po 10 žmonių, prieš tai jie buvo išrengti iki apatinių. Baudėjų buvo 20, t. y. dviese turėjo šauti į vieną pasmerktąjį. Vadovavo vokiečių karininkai²⁷³. Vokiečiai esą buvę tik pirmąją dieną, o antrąją ir trečiąją visą „juodą darbą“ lietuviai baltaraiščiai atlikę vieni. Vienas vokiečių leitenantas fotografavęs šaudymo eigą²⁷⁴. Detalių gausa pasižymi kito sediškio liudijimas: „Iškasus griovius žydai buvo išrengti, vieni nuogai, kiti iki apatinių baltinių, o pavieniai kažkodėl buvo šaudomi su visais drabužiais. Visų valsčių sukilėliai buvo sumai-

šyti, suskirstyti į komandas ir paeiliui vykdė šaudymus [...]. Prie šaudymo dalyvavo ir vokiečiai, bet patys jie nešaudė [...]. Už žmonių šaudymą aš gavau užmokestį – 300 rublių ir, be to, galėjau gerti sušaudymo vietoje svaiginamuosius gėralus, kurių sušaudymo vietoje buvo pakankamai²⁷⁵.

Panašūs viekšniškio liudijimai: atvaryti Viekšnių žydai buvo uždaryti į daržinę. Šaudymai prasidėjo kitą dieną: iš pradžių šaudyti buvo varomi vyrai, vėliau – moterys ir vaikai. Moterims buvo liepiama nusirengti; atsisakiusios paklusti buvo mušamos. Lietuviai policininkai iš būrio ėmė po 10 moterų ir stotė prie duobės: vienoms šaudavo į nugarą, kitoms – į galvą. Maistas žudynių vykdytojams buvo pristatomas „į vietą“²⁷⁶.

Baigus žydų šaudymą, į žudynių vietą buvo atvartyta apie 30²⁷⁷ lietuvių komunistų. Vokiečių karininkai iš pradžių ėmė iš jų tyčiotis, mušti, o paskui jie buvo sušaudyti tose pačiose žydų kapinėse. Šaudė tie patys, kurie šaudė ir žydus²⁷⁸.

1944 m. pabaigoje kapai buvo atkasti ir atlikta teismo medicininė ekspertizė. Konstatuota, jog 3 km nuo Mažeikių ant Ventos upės kranto žydų kapinėse šalia smėlio karjero rastos 5 kapavietės, kuriose užkas-ta apie 4 tūkst. palaikų. Buvo atlikta 14 palaikų teismo medicininė ekspertizė (2 vaikams ir 12 moterų). Galvoje rastos šautinės žaizdos. Ant vieno vaiko veido ir kaklo ras-ta žaizda, panaši į padarytą kastuvu²⁷⁹ (teis-mo ekspertizės išvados apibendrintos ir perkeltos į lentelę).

Lentelė. Žydų masinių kapaviečių išmatavimai, žinios apie palaidotųjų skaičių ir palaidojimo būdą

	Kapo ilgis (m)	Kapo plotis (m)	Kapo gylis (m)	Palaidota žmonių	Pastabos
Kapas Nr. 1	17	4	1,8	Apie 1800	Įvairaus amžiaus žmonių palaikai, sumaišyti su kal-kėmis. Rasta drabužių, ava-lynės liekanų, asmeninio vartojimo daiktų – puodu-kų, rankinių ir kt.
Kapas Nr. 2	14	4	1,6		Įvairaus amžiaus žmonių palaikai, sumaišyti su kal-kėmis
Kapas Nr. 3	40	5	1,8		Daugiausia moterų ir vaikų palaikai, įvairiomis pozo-mis
Kapas Nr. 4	14	3,5	2		Palaikai suirę visiškai, ras-ta drabužių liekanų
Kapas Nr. 5	4,5	2,5	1,5	16	Sušaudyti 1944 m. rugpjū-čio 6 d.
Iš viso				Daugiau kaip 4000	

IŠVADOS

Vokietijai 1941 m. vasarą užpuolus TSRS ir iš Lietuvos traukiantis Raudonajai armijai, visuose Mažeikių apskrities valsčiuose susikūrė sukilėlių būriai. Vieni į būrius stojo vedami idealistinių motyvų ir vylėsi, kad Lietuva bus nepriklausoma²⁸⁰, kiti tikėjosi gero atlyginimo, dar kiti – bijodami būti suimti už prielankumą tarybų valdžiai 1940–1941 m. ar priešingai – nusivylę naujosios valdžios politika, nukentėję nuo represinių priemonių (buvo atimta žemė, ištremti artimieji ir t. t.). Būrių vyrai patruliuodavo miesteliuose, saugojo gyventojus nuo plėšimų, suiminėdavo besitraukiančius raudonarmiečius ir buvusius tarybinius aktyvistus.

Masiniai žydų suėmimai Ylakiuose ir Mažeikiuose (labiausiai tikėtina) prasidėjo liepos pradžioje, kituose valsčiuose – maždaug mėnesio viduryje.

Žydai dažniausiai buvo suimami šeimomis ir uždaromi į sinagogas (jos buvo visų valsčių centruose), rečiau – į daržines, rūsius ir pan. Suėmus žydus buvo surašomas jų turtas, užantspauduojami tušti likę namai. Surrašyti daiktai buvo vežami į sandėlį ir laikomi iki žydų sušaudymo.

Uždaryti žydai buvo laikomi apie dvi savaites (ilgiau gal tik Mažeikių žydai). Vyrai

paprastai buvo laikomi atskirai nuo moterų, vaikų ir senelių. Kalinimo metu žydai buvo varomi į darbus – šluoti miestelio gatvių, ravėti runkelių, krauti malkų ir pan.; neišvengta juos žeminančių akcijų. Maistu suimtuosius dažniausiai aprūpindavo vietos gyventojai.

Mažeikių žydai netoli miesto šalia Ventos upės esančiose žydų kapinėse buvo sušaudyti paskutinėmis liepos dienomis, atvarytieji iš valsčių – pirmomis rugpjūčio dienomis. Šaudymai truko 3–4 dienas, juose dalyvavo Mažeikių bei valsčių baltaraiščių būrių nariai ir policijos pareigūnai. Neabejojama, kad vokiečiai kariškiai dalyvavo tik pirmą dieną.

Prie Mažeikių sušaudytų žydų skaičius nurodomas skirtingai: nuo 3 tūkst. (pasak įvykių liudytojų) iki 4 tūkst. (anot komisijos, 1944 m. ekshumavusios palaikus). Atliktas tyrimas leidžia teigti, jog abu skaičiai, ypač antrasis, gerokai padidinti. Aukų būta apie 2,5 tūkst.

Vieninteliai Ylakių žydai nebuvo išvaryti į Mažeikius. Jie – ne daugiau kaip 400 – buvo sušaudyti ir palaidoti miestelio žydų kapinėse.

Likusį apskrities žydų turtą pasidalijo buvę baltaraiščiai, ne toks vertingas turtas buvo parduotas vietos gyventojams.

Nuorodos

¹ *Viešnių žydų gyvenimas ir likimai*, visuomeninės organizacijos „Atminties namai“ archyvas (toliau – VOANA), 2004 m., rašinys Nr. 83.

² *Neužmiršime*, parengė G. Erslavaitė, V., 1960, 110 p.

³ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys, sud. V. Brandišauskas, V., 2000, p. 109–126.

⁴ *Ibid.*, p. 298–302.

⁵ Šiuos tris rajonus miniu todėl, kad Mažeikių apskritis nagrinėjamoju laikotarpiu apėmė ne tik dabartinį Mažeikių rajoną, bet ir dalį Akmenės (Vegečių vlsč.) bei Skuodo (Ylakių vlsč.) rajonų.

⁶ Pirmiausia Mažeikių krašto muziejaus muziejninkas Algimantas Muturas. Autorius jam dėkingas už patarimus ir vertingas nuorodas.

⁷ A. Pocevičiaus ir A. Kupliausko kvotų 1947 m. kovo 24 ir 26 d. protokolai, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. 9008/3, l. 15, 31.

⁸ Tipišku pavyzdžiu galėtų būti tarybinių saugumo organų po karo parengta pažyma apie Mažeikių sukilėlių būrį, veikusį 1941 m. Esą antitarybinėse grupėse buvo apie 300 žmonių, jie karui prasidėjus suėmė beveik 200 buvusių tarybinių partinių aktyvistų ir apie 2500 žydų. Akivaizdu, jog visi šie skaičiai gerokai padidinti, žr.: LTSR MGB Mažeikių apskrities vir-

šininko mjr. V. Pomykalovo pažyma apie Mažeikių sukilėlių būrį, veikusį 1941 m., *ibid.*, b. 20962/3, l. 151. To paties pareigūno parengtoje pažymoje apie Laižuvos sukilėlių būrį teigiama, kad jo nariai suėmė net apie 150 tarybinių aktyvistų. Tai vėl labai padidintas ir visiškai nerealus skaičius, žr.: LTSR MGB Mažeikių apskrities skyriaus viršininko mjr. V. Pomykalovo 1950 m. spalio 12 d. pažyma apie Laižuvos sukilėlių būrį, veikusį 1941 m., *ibid.*, b. 20970/3, l. 150-1, 2. Padidintas Žemalės partizanų būrio narių skaičius, jų tikrai nebuvo 80 ir tikrai ne visi jie buvo „buožės“ ar „šaulių organizacijos nariai“, žr.: LTSR MGB Mažeikių apskrities viršininko mjr. V. Pomykalovo pažyma apie Laižuvos sukilėlių būrį, veikusį 1941 m., *ibid.*, b. 21136/3, l. 134.

⁹ Įdomu, kad žodį „partizanas“ kabutėse imta rašyti tik 1958 m. tardymo protokoluose. Penktojo dešimtmečio antrosios pusės tardymo protokoluose sąvokos „partizanas“ ir „sukilėlis“ dažniausiai buvo rašomos be kabučių.

¹⁰ D. Rakausko kvotos 1946 m. lapkričio 2 d. protokolas, *ibid.*, b. 9481/3, t. 1, l. 17.

¹¹ J. Samausko teismo posėdžio 1947 m. sausio 21 d. protokolas, *ibid.*, b. 8551/3, l. 50; S. Cichanavičiaus tardymo 1958 m. rugpjūčio 28 d. protokolas, *ibid.*, b. 45111/3, t. 1, l. 27.

¹² I. Noreikio kvotos 1946 m. birželio 14 d. protokolas, *ibid.*, b. 47089/3, l. 21.

¹³ I. Daščioraitė, *Akmenės žydai*, VOANA, 2001 m., rašinys Nr. 63.

¹⁴ S. Cichanavičiaus tardymo 1958 m. rugsėjo 3 ir spalio 25 d. protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45111/3, t. 1, l. 27, 91.

¹⁵ J. Kašėtos kvotos 1946 m. spalio 14 d. protokolas, *ibid.*, b. 9481/3, t. 1, l. 68–69.

¹⁶ A. Misiulio kvotos 1945 m. vasario 7 d. protokolas, *ibid.*, b. 45019/3, l. 260.

¹⁷ A. Dunausko kvotos 1945 m. rugsėjo 1 d. protokolas, *ibid.*, b. 47374/3, l. 21.

¹⁸ I. Noreikio kvotos 1946 m. birželio 14 d. protokolas, *ibid.*, b. 47089/3, l. 21.

¹⁹ K. Podelio kvotos 1944 m. gruodžio 31 d. protokolas, *ibid.*, b. 45019/3, l. 90; S. Cichanavičiaus tardymo 1958 m. rugpjūčio 28 d. protokolas, *ibid.*, b. 45111/3, t. 1, l. 31.

²⁰ Akmenėje buvo dvi sinagogos: vasaros didžioji ir žiemos mažoji. Abi sudegė 1942 m. Žr.: I. Daščioraitė, *Akmenės žydai*, VOANA, 2001 m., rašinys Nr. 63.

²¹ I. Daščioraitė, *op. cit.*

²² *Ibid.*

²³ J. Kašėtos kvotos 1946 m. spalio 14 d. proto-

colas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9481/3, t. 1, l. 69. Esama ir kitokios informacijos: žydai sinagogoje laikyti apie tris savaites (stovyklos viršininku buvęs Aleksas Daujotas, jo padėjėju – Stasys Voras), tačiau ši informacija mažiau patikima, žr.: P. Maigio kvotos 1946 m. rugpjūčio 10 d. protokolas, *ibid.*, l. 128.

²⁴ S. Cichanavičiaus tardymo 1958 m. spalio 13 d. protokolas, *ibid.*, b. 45111/3, t. 1, l. 76.

²⁵ I. Daščioraitė, *op. cit.*

²⁶ Minėtas D. Rakauskas valsčiaus viršaičio pareigas ėjo apie dvi savaites. Grįžus J. Montvydui, kuris šias pareigas ėjo Nepriklausomybės metais, jos buvo perduotos pastarajam, žr.: D. Rakausko kvotos 1946 m. lapkričio 2 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9481/3, t. 1, l. 17.

²⁷ J. Kašėtos kvotos 1946 m. spalio 14 d. protokolas, *ibid.*, l. 71.

²⁸ I. Noreikio kvotos 1946 m. birželio 14 d. protokolas, *ibid.*, b. 47089/3, l. 22–23.

²⁹ P. Levino kvotos 1951 m. gruodžio 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 42991/3, l. 35–36.

³⁰ J. Kašėtos kvotos 1946 m. spalio 14 d. protokolas, *ibid.*, b. 9481/3, t. 1, l. 71.

³¹ P. Maigio kvotos 1946 m. rugpjūčio 10 d. protokolas, *ibid.*, l. 129.

³² K. Kalakausko 1952 m. sausio 6 d. liudijimas, *ibid.*, b. 42991/3, l. 129.

³³ P. Maigio kvotos 1946 m. rugpjūčio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. 9481/3, t. 1, l. 129.

³⁴ Randame ir kitą vardą – Liudas, žr.: V. Vanago kvotos 1948 m. sausio 15 d. protokolas, *ibid.*, b. 36917/3, l. 13; L. Norbuto kvotos 1948 m. sausio 18 d. protokolas, *ibid.*, l. 33.

³⁵ A. Jaunzemio kvotos 1949 m. lapkričio 14 d. protokolas, *ibid.*, b. 17271/3, l. 15.

³⁶ Ž. Neibergo kvotos 1949 m. lapkričio 28 d. protokolas, *ibid.*, l. 83.

³⁷ L. Norbuto 1947 m. rugpjūčio 28 d. liudijimas, *ibid.*, b. 38788/3, l. 106.

³⁸ V. Vanago kvotų 1948 m. sausio 15 ir vasario 23 d. protokolai, *ibid.*, b. 36917/3, l. 13, 20.

³⁹ E. Kakčio kvotos 1944 m. gruodžio 9 d. protokolas, *ibid.*, b. 47099/3, l. 12.

⁴⁰ A. Jaunzemio kvotos 1949 m. lapkričio 29 d. protokolas, *ibid.*, b. 17271/3, l. 116.

⁴¹ Vieni mini 6–7 šeimas (žr.: L. Norbuto kvotos 1947 m. rugpjūčio 28 d. protokolas, *ibid.*, b. 9876/3, l. 28; V. Vanago kvotos 1947 m. rugpjūčio 30 d. protokolas, *ibid.*, l. 37), kiti – apie 30 žmonių (žr.: E. Kakčio kvotos 1944 m. gruodžio 9 d. protokolas, *ibid.*, b. 47099/3, l. 12).

- ⁴² A. Buko kvotos 1944 m. rugpjūčio 20 d. protokolas, *ibid.*, b. 17271/3, l. 200.
- ⁴³ A. Buko ir A. Jaunzemio kvotų 1949 m. lapkričio 24 ir 29 d. protokolai, *ibid.*, l. 54, 116.
- ⁴⁴ L. Norbuto 1956 m. rugsėjo 5 d. liudijimas, *ibid.*, b. 38788/3, l. 113.
- ⁴⁵ A. Stravinskas, „Mano karta prieš istorijos teismą“, *Gairės*, 1998, Nr. 11, p. 39.
- ⁴⁶ J. Bušmos kvotų 1949 m. rugsėjo 15 ir spalio 19 d. protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14692, l. 16, 32; S. Odino apklausos 1966 m. gruodžio 9 d. protokolas, *ibid.*, b. 42973/3, l. 166.
- ⁴⁷ P. Narbuto kvotos 1949 m. sausio 8 d. protokolas, *ibid.*, b. 42136/3, l. 14.
- ⁴⁸ V. Bušmos kvotos 1944 m. spalio 27 d. protokolas, *ibid.*, b. 45545/3, l. 54.
- ⁴⁹ R. Veito kvotos 1944 m. spalio 27 d. protokolas, *ibid.*, b. 45545/3, l. 42.
- ⁵⁰ P. Jautakio kvotos 1946 m. sausio 7 d. protokolas, *ibid.*, b. 45050/3, l. 11.
- ⁵¹ S. Lukoševičiaus kvotos 1944 m. spalio 22 d. protokolas, *ibid.*, b. 45545/3, l. 22.
- ⁵² P. Odino kvotos 1946 m. sausio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. 45050/3, l. 41–42.
- ⁵³ J. Časnausko 1946 m. gegužės 20 d. liudijimas, *ibid.*, b. 47025/3, l. 55.
- ⁵⁴ P. Odino kvotos 1946 m. sausio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. 45050/3, l. 41–42.
- ⁵⁵ L. Noreikos ir P. Jautakio kvotų 1946 m. sausio 15 d. protokolai, *ibid.*, l. 19, 63. Tiesa, randame ir mažesnius aukų skaičius – apie 200 (žr.: S. Lukoševičiaus kvotos 1944 m. spalio 13 d. protokolas, *ibid.*, b. 45545, l. 9) bei gerokai didesnius skaičius – iki 450 žydų, (žr.: S. Daigino 1944 m. spalio 20 d. liudijimas, *ibid.*, l. 58; A. Karečkos liudijimas per akistatą su A. Stasiuliu 1950 m. rugpjūčio 21 d., *ibid.*, b. 21016/3, l. 80).
- ⁵⁶ *Mano senelių ir prosenelių kaimynai žydai. Kraštotyrinis rašinys*, darbo vadovė Lidija Drukteinienė, VOANA, 2001 m., rašinys Nr. 84.
- ⁵⁷ A. Stravinskas, *op. cit.*, p. 39.
- ⁵⁸ Žudynių vietos apžiūros 1944 m. spalio 18–19 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45545/3, l. 15.
- ⁵⁹ A. Stravinskas, *op. cit.*, p. 39.
- ⁶⁰ P. Jautakio kvotos 1946 m. sausio 11 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45050/3, l. 13.
- ⁶¹ D. Simaičio kvotos 1946 m. liepos 16 d. protokolas, *ibid.*, b. 47025/3, l. 46.
- ⁶² V. Bušmos 1944 m. spalio 22 d. liudijimas, *ibid.*, l. 50.
- ⁶³ K. Liaučiaus 1944 m. spalio 16 d. liudijimas, *ibid.*, l. 88.
- ⁶⁴ P. Narbuto kvotos 1949 m. sausio 8 d. protokolas, *ibid.*, b. 42136/3, l. 15.
- ⁶⁵ S. Stasiulio kvotos 1950 m. rugpjūčio 31 d. protokolas, *ibid.*, b. 21016/3, l. 38.
- ⁶⁶ V. Bušmos 1944 m. spalio 22 d. liudijimas, *ibid.*, b. 45545/3, l. 50.
- ⁶⁷ Aktas apie nacių ir jų pagalbininkų įvykdytus nusikaltimus Ylakiuose, *ibid.*, b. P-14875, l. 108.
- ⁶⁸ A. Vilko apklausos 1965 m. birželio 15 d. protokolas, *ibid.*, b. P-14166, l. 34.
- ⁶⁹ B. Šilinio kvotų 1948 m. balandžio 22 ir 25 d. protokolai, *ibid.*, b. 36822/3, l. 14, 17.
- ⁷⁰ S. Jurkūno kvotos 1946 m. rugpjūčio 6 d. protokolas, *ibid.*, b. 6343/3, l. 15.
- ⁷¹ B. Šilinio kvotų 1948 m. balandžio 22 ir 25 d. protokolai, *ibid.*, b. 36822/3, l. 14, 17.
- ⁷² O. Garbinytės 1950 m. spalio 19 d. liudijimas, *ibid.*, b. P-20196, l. 67.
- ⁷³ N. Liulio kvotos 1945 m. sausio 24 d. protokolas, *ibid.*, b. 45019/3, l. 189.
- ⁷⁴ A. Ungaičio kvotos 1945 m. sausio 19 d. protokolas, *ibid.*, l. 233.
- ⁷⁵ J. Gladenienės 1949 m. birželio 4 d. liudijimas, *ibid.*, b. P-20196, l. 63.
- ⁷⁶ K. Bliucukaitės 1950 m. spalio 20 d. liudijimas, *ibid.*, l. 88.
- ⁷⁷ O. Mišeikienės 1950 m. spalio 20 d. liudijimas, *ibid.*, l. 95. Yra liudijimų, esą žydai buvo varomi darbams į turtingų ūkininkų ūkius (žr.: S. Petkienės 1950 m. spalio 19 d. liudijimas, *ibid.*, l. 125) ar net ravėti vietos kunigui priklausančių daržų (žr.: S. Norkaus 1950 m. spalio 20 d. liudijimas, *ibid.*, l. 130).
- ⁷⁸ S. Ružo kvotos 1947 m. balandžio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. 5931/3, l. 3; S. Liutkaus 1949 m. kovo 6 d. liudijimas, *ibid.*, b. 13469/3, l. 52.
- ⁷⁹ B. Šilinio kvotos 1948 m. balandžio 25 d. protokolas, *ibid.*, b. 36822/3, l. 18.
- ⁸⁰ V. Virbicko kvotos 1950 m. rugsėjo 25 d. protokolas, *ibid.*, b. 20970/3, l. 22.
- ⁸¹ Minimas mažiausias buvusių partizanų skaičius – 20–30 (žr.: A. Gadeikio kvotos 1946 m. rugpjūčio 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 6343/3, l. 44), tačiau minima ir 40–50 (žr.: S. Jurkūno kvotos 1946 m. rugpjūčio 6 d. protokolas, *ibid.*, b. 6463/3, l. 16). Didžiausią suimtų ir į Mažeikius išvartytų žydų skaičių – net 100 – mini parapijos kunigas (žr.: A. Narkevičiaus kvotos 1951 m. kovo 7 d. protokolas, b. P-12186, l. 28). Yra ir itin nenuoseklių liudijimų. Pavyzdžiui, tas pats suimtas pateikė skirtingus skaičius: vienos apklausos metu teigė, kad konvojuojamų žydų buvo apie 40, kitos – apie 50, o trečios – net apie 60. Toks pat

nenuoseklumas pastebimas ir kalbant apie partizanų, konvojavusių žydus, skaičių: nuo 10 iki 15–20, žr.: V. Adomaičio kvotos 1950 m. rugsėjo 28, 29 d. ir spalio 10 d. kvotų protokolai, *ibid.*, b. P-20196, l. 17, 27, 48.

⁸² K. Adomaitienės 1950 m. spalio 4 d. ir S. Norkaus 1950 m. spalio 20 d. liudijimai, *ibid.*, l. 115, 131.

⁸³ A. Narkevičiaus kvotos 1951 m. kovo 7 d. protokolas, *ibid.*, b. P-12186, l. 29; M. Misiukevičienės 1951 m. balandžio 3 d. liudijimas, *ibid.*, l. 69.

⁸⁴ Pavyzdžiui, vienas buves partizanas nusipirko spintą, skrynią, statinę ir katilą, žr.: S. Jurkūno kvotos 1946 m. rugpjūčio 6 d. protokolas, *ibid.*, b. 6343/3, l. 16.

⁸⁵ J. Glodenio kvotos 1945 m. rugsėjo 2 d. protokolas, *ibid.*, b. 29457/3, l. 35.

⁸⁶ A. Stanciko kvotos 1944 m. gruodžio 19 d. protokolas, *ibid.*, b. P-19159, b. 12.

⁸⁷ S. Sakalausko kvotos 1947 m. sausio 9 d. protokolas, *ibid.*, b. 5351/3, l. 17.

⁸⁸ A. Stanciko kvotos 1944 m. gruodžio 19 d. protokolas, *ibid.*, b. P-19159, l. 12.

⁸⁹ V. Mikalausko kvotos 1944 m. spalio 29 d. protokolas, *ibid.*, b. 44403/3, l. 12.

⁹⁰ Šis motyvas gana retas, bet egzistuoja, žr.: J. Petkaus kvotos 1945 m. kovo 17 d. protokolas, *ibid.*, b. 31069/3, l. 10.

⁹¹ A. Stancikas, *Trumpa mano biografija*, *ibid.*, b. P-19159, l. 14.

⁹² J. Vilniaus kvotos 1944 m. spalio 15 d. protokolas, *ibid.*, b. 10105/3, l. 11.

⁹³ S. Sakalausko kvotos 1947 m. sausio 9 d. protokolas, *ibid.*, b. 5351/3, l. 17.

⁹⁴ J. Butkaus kvotos 1948 m. gegužės 8 d. protokolas, *ibid.*, b. 36384/3, l. 11; V. Bučio 1951 m. liepos 23 d. liudijimas, *ibid.*, b. P-18876, l. 40.

⁹⁵ Policijos viršininku įvardijamas Juozas Daniulis, žr.: A. Jonušo kvotos 1944 m. spalio 19 d. protokolas, *ibid.*, b. 10105/3, l. 57.

⁹⁶ A. Jonušo kvotos 1944 m. gruodžio 8 d. protokolas, *ibid.*, l. 64.

⁹⁷ K. Udalcevo 1944 m. spalio 23 d. liudijimas, *ibid.*, l. 104.

⁹⁸ V. Juzumo 1947 m. sausio 13 d. liudijimas, *ibid.*, b. 5351/3, l. 29.

⁹⁹ A. Račio kvotos 1945 m. vasario 24 d. protokolas, *ibid.*, b. P-19159, l. 45–46.

¹⁰⁰ A. Stanciko kvotos 1944 m. gruodžio 19 d. protokolas, *ibid.*, l. 12.

¹⁰¹ A. Račio kvotos 1945 m. vasario 24 d. protokolas, *ibid.*, l. 46.

¹⁰² Sedos valsčiaus vykdomojo komiteto pažymėjimas, *ibid.*, b. 18510/3, l. 206.

¹⁰³ V. Mikalausko kvotos 1944 m. spalio 25 d. protokolas, *ibid.*, b. 44403/3, l. 9.

¹⁰⁴ J. Vilniaus kvotos 1944 m. lapkričio 27 d. protokolas, *ibid.*, b. 10105/3, l. 18.

¹⁰⁵ A. Stancikas, *op. cit.*, *ibid.*, b. P-19159, l. 15. Tačiau esama ir kito įvykių scenarijaus. Esą telšiškiečiai žydus suėmė ir suvarė į turgaus aikštę, ten jie laikyti apie dvi savaites, paskui išskirstyti: moterys ir vaikai uždaryti į vieną parduotuvės sandėlį, vyrai – į kitą. Čia laukdami lemties jie praleido dar apie dvi savaites, žr.: J. Vilniaus kvotos 1944 m. lapkričio 27 d. protokolas, *ibid.*, b. 10105/3, l. 20.

¹⁰⁶ A. Stancikas, *op. cit.*, *ibid.*, b. P-19159, l. 16.

¹⁰⁷ A. Račio kvotos 1945 m. vasario 24 d. protokolas, *ibid.*, l. 46; Z. Bučio 1950 m. vasario 18 d. liudijimas, *ibid.*, b. 18510, l. 132; J. Vilniaus kvotos 1944 m. lapkričio 27 d. protokolas, *ibid.*, b. 10105/3, l. 21; V. Mikalausko kvotos 1944 m. spalio 29 d. protokolas, *ibid.*, b. 44403/3, l. 13.

¹⁰⁸ Minimas skaičius 20, žr.: S. Ovčnikova, A. Sovaitė, *Niekuo nenusikalte*, VOANA, 2003 m., rašinys Nr. 60; A. Rimšos tardymo 1958 m. spalio 29 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45111/3, l. 144.

¹⁰⁹ Kalbama apie 500 ar beveik tiek, žr.: V. Bučio 1950 m. gegužės 28 d. liudijimas, *ibid.*, b. 18510/3, l. 128 (nors prieš dvejus metus jis minėjo tik apie 200, žr.: V. Bučio 1948 m. gegužės 12 d. liudijimas, *ibid.*, b. 36384/3, l. 41); A. Stanciko kvotos 1944 m. gruodžio 19 d. protokolas, *ibid.*, b. P-19159, l. 12. Esama ir visai nerealių skaičių – daugiau kaip 1000, žr.: Z. Bučio 1950 m. vasario 18 d. liudijimas, *ibid.*, b. 18510/3, l. 135.

¹¹⁰ J. Stankaus tardymo 1958 m. gruodžio 3 d. protokolas, *ibid.*, b. 45111/3, l. 265.

¹¹¹ Žygdvariu buvo vadinamas Sedos dvaras, nes jis po 1830–1831 m. sukilimo atiteko žydams, žr.: B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, V., 1989, t. 4, p. 378.

¹¹² J. Dacio kvotos 1950 m. birželio 12 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 18510, l. 79; A. Kazbaro 1950 m. gegužės 24 d. liudijimas, *ibid.*, l. 104; A. Darginavičiaus kvotos 1944 m. gruodžio 3 d. protokolas, *ibid.*, b. 10105/3, l. 47.

¹¹³ A. Paulausko kvotos 1946 m. gruodžio 27 d. protokolas, *ibid.*, b. P-14787, t. 2, l. 27.

¹¹⁴ A. Kazbaro 1950 m. gegužės 24 d. liudijimas, *ibid.*, b. 18510/3, l. 104.

¹¹⁵ J. Vilniaus kvotos 1944 m. spalio 15 d. protokolas, *ibid.*, b. 10105/3, l. 11.

¹¹⁶ V. Bučio 1950 m. gegužės 28 d. liudijimas, *ibid.*, b. 18510/3, l. 128; Z. Irkinienės 1948 m. gegužės 12 d. liudijimas, *ibid.*, b. 36384/3, l. 39.

¹¹⁷ Esama vieno liudijimo, kad liepos pabaigoje žydės moterys ir vaikai buvę iš pradžių išvaryti į Ruzgų dvarą, o tik po to – į Mažeikius. Vyrai, kurių esą buvę apie 70, dar apie savaitę laikyti Sedoje, o rugpjūčio pradžioje išvežti tiesiai į Mažeikius, žr.: J. Vilniaus kvotos 1944 m. lapkričio 27 d. protokolas, *ibid.*, b. 10105/3, l. 21–22.

¹¹⁸ Vežimų esą būta 10–12, žr.: Z. Irkinienės 1948 m. gegužės 12 d. liudijimas, *ibid.*, b. 36384/3, l. 39; Z. Bučio 1950 m. vasario 18 d. liudijimas, *ibid.*, b. 18510/3, l. 132.

¹¹⁹ V. Bučio 1950 m. vasario 18 d. liudijimas, *ibid.*, l. 133.

¹²⁰ J. Dacio kvotos 1950 m. gegužės 15 d. protokolas, *ibid.*, l. 71.

¹²¹ I. Riaukos kvotos 1946 m. vasario 27 d. protokolas, *ibid.*, b. 47082/3, l. 32.

¹²² S. Žeimavičiaus kvotos 1953 m. sausio 28 d. protokolas, *ibid.*, b. 26540/3, t. 1, l. 70.

¹²³ A. Stancikas, *op. cit.*, *ibid.*, b. P-19159, l. 16–17.

¹²⁴ K. Skirzgailos 1948 m. spalio 19 d. liudijimas, *ibid.*, b. 12866/3, l. 36.

¹²⁵ P. Tikužio kvotos 1951 m. rugsėjo 8 d. protokolas, *ibid.*, b. 20826/3, l. 16.

¹²⁶ K. Skirzgailos 1948 m. spalio 19 d. liudijimas, *ibid.*, b. 12866/3, l. 36.

¹²⁷ S. Skrupskio 1948 m. spalio 21 d. liudijimas, *ibid.*, l. 40.

¹²⁸ A. Jablonskio kvotos 1945 m. sausio 31 d. protokolas, *ibid.*, b. P-17450, l. 115; V. Stanienės 1951 m. liepos 6 d. liudijimas, *ibid.*, b. 20826/3, l. 52; S. Plataunos kvotos 1948 m. spalio 26 d. protokolas, *ibid.*, b. 12866/3, l. 16.

¹²⁹ A. Druskinio kvotos 1950 m. rugpjūčio 7 d. protokolas, *ibid.*, b. 20905/3, l. 23.

¹³⁰ A. Druskinio kvotos 1950 m. rugpjūčio 9 d. protokolas, *ibid.*, l. 25.

¹³¹ S. Zaleckio teismo 1946 m. liepos 23 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, b. 43304, l. 39.

¹³² A. Druskinio kvotos 1950 m. rugpjūčio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. 20905/3, l. 28.

¹³³ A. Saltono 1957 m. lapkričio 22 d. liudijimas, *ibid.*, b. 43304/3, l. 142.

¹³⁴ Žemalės apylinkės Darbo žmonių deputatų tarybos 1952 m. rugpjūčio 17 d. pažymėjimas, *ibid.*, b. 21136/3, t. 2, l. 158; J. Gecevičiaus kvotos 1951 m. rugpjūčio 22 d. protokolas, *ibid.*, b. 21908/3, l. 45.

¹³⁵ J. Ulaskio kvotos 1952 m. rugsėjo 27 d. protokolas, *ibid.*, b. 21136/3 t. 1, l. 144; J. Gecevičiaus kvotos 1945 m. vasario 16 d. protokolas, *ibid.*, b. 21908/3, l. 165.

¹³⁶ A. Batavičiaus kvotos 1944 m. lapkričio 22 d. protokolas, *ibid.*, b. 678/3, l. 11; LTSR MGB Mažeikių apskrities viršininko mjr. V. Pomykalovo pažyma apie Žemalės sukilėlių būrį, veikusį 1941 m., *ibid.*, b. 21136/3, t. 2, l. 134.

¹³⁷ V. Pocevičiaus kvotų 1944 m. gruodžio 16 ir 31 d. protokolai, *ibid.*, b. 21908/3, l. 150, 152.

¹³⁸ K. Vainučio kvotos 1946 m. birželio 7 d. protokolas, *ibid.*, b. P-17579, l. 10–11.

¹³⁹ A. Kupliausko kvotos 1947 m. kovo 26 d. protokolas, *ibid.*, b. 9008/3, l. 30.

¹⁴⁰ K. Vainučio kvotos 1946 m. birželio 7 d. protokolas, *ibid.*, b. P-17579, l. 9, 11.

¹⁴¹ A. Pocevičiaus liudijimas per akistatą su A. Kunsmonu 1947 m. kovo 24 d., *ibid.*, b. 9008/3, l. 58.

¹⁴² J. Šopio kvotos 1949 m. rugsėjo 22 d. protokolas, *ibid.*, b. P-20167, l. 31.

¹⁴³ V. Dimskio kvotos 1949 m. rugpjūčio 30 d. protokolas, *ibid.*, b. P-18731, l. 16.

¹⁴⁴ P. Tėvelio 1949 m. rugsėjo 9 d. liudijimas, *ibid.*, l. 74.

¹⁴⁵ M. Gabalienės 1949 m. rugpjūčio 3 d. liudijimas, *ibid.*, l. 48.

¹⁴⁶ *Vieksnių žydų gyvenimas ir likimai*, VOANA, 2004 m., rašiny Nr. 83.

¹⁴⁷ P. Tėvelio 1949 m. rugsėjo 9 d. liudijimas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18731, l. 74.

¹⁴⁸ *Ibid.*, l. 74; J. Bružo kvotos 1950 m. lapkričio 2 d. protokolas, *ibid.*, b. 20946/3, l. 57.

¹⁴⁹ M. Gabalienės 1949 m. rugpjūčio 3 d. liudijimas, *ibid.*, b. P-18731, l. 48.

¹⁵⁰ P. Tėvelio 1949 m. rugsėjo 9 d. liudijimas, *ibid.*, l. 74.

¹⁵¹ Apskaičiuota pagal suimtų partizanų parodymus kvotų metu; taip pat žr.: A. Skipario kvotos 1949 m. lapkričio 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 40898/3, l. 17; A. Simanaičio kvotos 1951 m. birželio 5 d. protokolas, *ibid.*, b. 23671/3, l. 19.

¹⁵² A. Balsevičiaus kvotos 1949 m. liepos 6 d. protokolas, *ibid.*, b. 16959/3, l. 21.

¹⁵³ Minimas ir kitas Juškos vardas – Juozas, tačiau tai greičiausiai klaida, žr.: A. Apeikio kvotos 1951 m. gegužės 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 23671/3, l. 64.

¹⁵⁴ J. Vengalio kvotos 1950 m. sausio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. P-18359, l. 11; A. Skipario kvotos 1949 m. lapkričio 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 40898/3, l. 17.

¹⁵⁵ V. Freimonto kvotos 1951 m. kovo 10 d. protokolas, *ibid.*, b. 23707/3, l. 37–38. Didžiausias minimas skaičius – 10–12 suimtų tarybinių aktyvistų, žr.: A. Skipario kvotos 1949 m. lapkričio 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 40898/3, l. 17.

¹⁵⁶ P. Aramino 1950 m. rugsėjo 8 d. liudijimas, *ibid.*, b. 23671/3, l. 98.

¹⁵⁷ S. Monio 1951 m. gegužės 17 d. liudijimas, *ibid.*, l. 146.

¹⁵⁸ A. Balsevičiaus kvotos 1949 m. liepos 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 16959/3, l. 17.

¹⁵⁹ A. Smiltniko 1950 m. vasario 23 d. liudijimas, *ibid.*, b. P-18359, l. 57.

¹⁶⁰ A. Freimonto kvotos 1951 m. vasario 28 d. protokolas, *ibid.*, b. 23707/3, l. 21; J. Vengalio kvotos 1950 m. sausio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. P-18359, l. 12.

¹⁶¹ A. Simanaičio kvotos 1951 m. birželio 5 d. protokolas, *ibid.*, b. 23671/3, l. 20. Pats A. Apeikis išvis neigė savo aktyvią veiklą būryje ir tvirtino buvęs tik formaliu būrio nariu, žr.: A. Apeikio kvotos 1951 m. gegužės 4 d. protokolas, *ibid.*, l. 63.

¹⁶² S. Monio 1951 m. gegužės 17 d. liudijimas, *ibid.*, l. 146; T. Povorotovo 1946 m. gegužės 13 d. liudijimas, *ibid.*, b. 7628/3, l. 25.

¹⁶³ P. Biliūno 1950 m. rugsėjo 7 d. liudijimas, *ibid.*, b. 23671/3, l. 85.

¹⁶⁴ V. Jaso tardymo 1958 m. spalio 7 d. protokolas, *ibid.*, b. 45111/3, l. 23.

¹⁶⁵ P. Biliūno 1950 m. rugsėjo 7 d. liudijimas, *ibid.*, b. 23671/3, l. 85.

¹⁶⁶ A. Smiltniko 1949 m. liepos 6 d. liudijimas, *ibid.*, b. 16959/3, l. 43.

¹⁶⁷ V. Freimonto kvotos 1951 m. kovo 9 d. protokolas, *ibid.*, b. 23707, l. 33; J. Bozienės 1950 m. vasario 12 d. liudijimas, *ibid.*, b. P-18359, l. 53; T. Povorotovo 1946 m. gegužės 13 d. liudijimas, *ibid.*, b. 7628/3, l. 25. V. Jaso mini 31 žydą, žr.: V. Jaso kvotos 1945 m. spalio 25 d. protokolas, *ibid.*, b. 28439/3, l. 32. Kitų liudytojų pateikti duomenys skiriasi: vienas mini, jog Vegerių sinagogoje buvo uždaryta apie 40 žydų (žr.: A. Girdvainio 1949 m. rugpjūčio 3 d. liudijimas, *ibid.*, b. 16959/3, l. 62), kitas – jog į Mažeikius partizanai išvežė apie 20–25 žydus (žr.: A. Zakatovos 1951 m. vasario 22 d. liudijimas, *ibid.*, b. 23707/3, l. 65).

¹⁶⁸ A. Balsevičiaus kvotos 1949 m. liepos 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 16959/3, l. 18.

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ D. Pranckaus kvotos 1945 m. sausio 26 d. protokolas, *ibid.*, b. P-16081, l. 15.

¹⁷¹ J. Vengalio kvotos 1950 m. sausio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. P-18359, l. 12.

¹⁷² *Viekšnių žydų gyvenimas ir likimai*, VOAVA, 2004 m., rašinys, Nr. 83.

¹⁷³ J. Mačiaus kvotos 1944 m. lapkričio 26 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 30149/3, t. 1, l. 11.

¹⁷⁴ A. Milčiaus kvotos 1946 m. vasario 1 d. protokolas, *ibid.*, b. 3184/3, l. 15.

¹⁷⁵ J. Mačiaus kvotos 1944 m. lapkričio 26 d. protokolas, *ibid.*, b. 30149/3, t. 1, l. 15.

¹⁷⁶ J. Mačiaus kvotos 1944 m. lapkričio 26 d. protokolas, *ibid.*, l. 12–13.

¹⁷⁷ Pasak kunigo, apie būtinybę organizuoti sukilėlių būrį su juo J. Mačius kalbėjęs dar iki karo. Žr.: V. Senkaus kvotos 1947 m. liepos 14 d. protokolas, *ibid.*, b. 43068/3, l. 15.

¹⁷⁸ V. Senkaus kvotos 1947 m. liepos 14 d. protokolas, *ibid.*, l. 18.

¹⁷⁹ Yra ir kitas, tikėtina, tos pačios akcijos aiškinimas: barzdą rabinui nukirpęs partizanas Jonas Jasutis, o rabinas esą buvęs suimtas anksčiau už kitus žydus ir kalinamas kartu su buvusiais tarybiniais aktyvistais. Rabiną J. Jasutis su vokiečių kareivių pagalba išvedęs į miestelio aikštę, kur, susirinkus daugybei žmonių, nukirpęs jam barzdą. Žr.: J. Voverio 1949 m. kovo 15 d. liudijimas, *ibid.*, b. 46993/3, l. 82.

¹⁸⁰ B. Daukšo kvotos 1949 m. rugpjūčio 1 d. protokolas, *ibid.*, l. 39–40.

¹⁸¹ B. Daukšo kvotos 1949 m. rugpjūčio 9 d. protokolas, *ibid.*, l. 49.

¹⁸² B. Daukšo liudijimas per akistata su J. Škerba 1949 m. rugsėjo 26 d., *ibid.*, l. 114.

¹⁸³ B. Buivudo teismo 1946 m. kovo 14 d. protokolas, *ibid.*, b. 28670/3, l. 43.

¹⁸⁴ J. Mačiaus kvotos 1944 m. lapkričio 26 d. protokolas, *ibid.*, b. 30149/3, t. 1, l. 14.

¹⁸⁵ P. Tenio kvotos 1945 m. sausio 10 d. protokolas, *ibid.*, l. 76. Mažiausias minimas skaičius – 400 (žr.: K. Bernoto kvotos 1945 m. sausio 26 d. protokolas, *ibid.*, l. 270; A. Milčiaus kvotos 1946 m. vasario 1 d. protokolas, *ibid.*, b. 3184/3, l. 17), didžiausias – 600 suimtų žydų (žr.: S. Lipskio kvotos 1945 m. vasario 7 d. protokolas, *ibid.*, b. 30149/3, t. 2, l. 38).

¹⁸⁶ J. Mačiaus kvotų 1944 m. lapkričio 26 d. ir gruodžio 1 d. protokolai, *ibid.*, b. 30149/3, t. 1, l. 14, 17.

¹⁸⁷ Nuo liepos 2 d. esą pagalbinė policija, vadovaujama Izidoriaus Tamašausko, perėmė partizanų būrio buvusias funkcijas miestelyje ir valsčiuje, žr.: J. Mačiaus kvotos 1944 m. gruodžio 1 d. protokolas, *ibid.*, b. 30149/3, t. 1, l. 17; A. Milčiaus kvotos 1946 m.

- vasario 5 d. protokolas, *ibid.*, b. 3184/3, l. 20.
- ¹⁸⁸ K. Bernoto kvotos 1945 m. sausio 25 d. protokolas, *ibid.*, b. 30149/3, t. 1, l. 268.
- ¹⁸⁹ B. Daukšo kvotos 1949 m. liepos 29 d. protokolas, *ibid.*, b. 46993/3, l. 27.
- ¹⁹⁰ J. Pakalniškio kvotos 1945 m. sausio 26 d. protokolas, *ibid.*, b. 30149/3, t. 1, l. 236.
- ¹⁹¹ Pasak vieno buvusio baltaraiščio, tai buvo grūdų sandėlys, žr.: B. Daukšo kvotos 1949 m. liepos 29 d. protokolas, *ibid.*, b. 46993/3, l. 27.
- ¹⁹² J. Voverio liudijimas per akistatą su B. Daukšu 1949 m. rugsėjo 27 d., *ibid.*, l. 121.
- ¹⁹³ J. Mačiaus kvotų 1944 m. lapkričio 26 d. ir gruodžio 1 d. protokolai, *ibid.*, b. 30149/3, t. 1, l. 15, 17.
- ¹⁹⁴ P. Tenio kvotos 1945 m. sausio 10 d. protokolas, *ibid.*, l. 76. Nurodomas ir ilgesnis laikas – 20 dienų, žr.: J. Pakalniškio kvotos 1945 m. sausio 26 d. protokolas, *ibid.*, l. 237.
- ¹⁹⁵ J. Savicko kvotos 1945 m. sausio 5 d. protokolas, *ibid.*, l. 146.
- ¹⁹⁶ Vėliausia nurodoma data – rugpjūčio 8–15 d. (esą būtent šiomis dienomis Mažeikiuose buvo sušaudyti Viekšnių žydai), bet ji nelabai įtikinama, žr.: J. Mačiaus kvotos 1944 m. lapkričio 26 d. protokolas, *ibid.*, l. 14.
- ¹⁹⁷ Baltaraiščiui Broniui Daušui už konvojavimą buvo sumokėta 30 ar 40 tarybinių rublių, grįždamas jis dar parsivežė vaikišką vežimėlį, palatą, patalynės, žr.: B. Daukšo kvotos 1949 m. liepos 29 d. protokolas, *ibid.*, b. 46993/3, l. 31.
- ¹⁹⁸ Minima ir kita trukmė: nuo 2 savaitių (žr.: J. Savicko kvotos 1945 m. sausio 5 d. protokolas, *ibid.*, b. 30149/3, t. 1, l. 145) iki mėnesio (žr.: J. Pakalniškio kvotos 1945 m. sausio 26 d. protokolas, *ibid.*, b. 30149/3, t. 1, l. 237).
- ¹⁹⁹ K. Bernoto kvotos 1945 m. sausio 26 d. protokolas, *ibid.*, l. 269.
- ²⁰⁰ V. Kenstavičiaus kvotos 1948 m. balandžio 24 d. protokolas, *ibid.*, b. P-15343, l. 15.
- ²⁰¹ S. Gailiaus kvotos 1945 m. vasario 22 d. protokolas, *ibid.*, b. 45653/3, l. 36.
- ²⁰² J. Šeputos 1951 m. spalio 23 d. liudijimas, *ibid.*, b. P-18365, l. 90.
- ²⁰³ K. Pučinsko kvotos 1945 m. sausio 31 d. protokolas, *ibid.*, b. 42356/3, l. 40.
- ²⁰⁴ I. Maluko kvotos 1947 m. balandžio 2 d. protokolas, *ibid.*, b. P-15722, l. 62.
- ²⁰⁵ K. Alšausko liudijimas teismo posėdyje 1948 m. rugpjūčio 17–18 d., *ibid.*, b. 11359/3, l. 322.
- ²⁰⁶ J. Gaudiešiaus kvotos 1944 m. lapkričio 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 28334/3, l. 6.
- ²⁰⁷ A. Danilavičiaus kvotos 1946 m. kovo 14 d. protokolas, *ibid.*, b. 25594/3, l. 64.
- ²⁰⁸ J. Šeputos 1951 m. spalio 23 d. liudijimas, *ibid.*, b. P-18365, l. 90.
- ²⁰⁹ 1941 m. Birželio sukilimas, p. 118–119.
- ²¹⁰ S. Gailiaus kvotos 1945 m. kovo 2 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45653/3, l. 66; B. Baltaduonio kvotos 1945 m. kovo 18 d. protokolas, *ibid.*, l. 109.
- ²¹¹ S. Drungio 1951 m. spalio 15 d., J. Rudnickio 1951 m. spalio 16 d. liudijimai, *ibid.*, b. P-18365, l. 84, 88.
- ²¹² P. Kanino 1951 m. rugsėjo 3 d. liudijimas, *ibid.*, l. 74.
- ²¹³ S. Kneitienės 1952 m. sausio 4 d. liudijimas, *ibid.*, l. 60.
- ²¹⁴ S. Drungio 1951 m. spalio 15 d. liudijimas, *ibid.*, l. 84.
- ²¹⁵ M. Lingytės-Petrulevičienės atsiminimai, užrašyti 1990 m. kovo 3 d., Valstybinio Vilniaus Gano žydų muziejaus fondai (toliau – VŽMP), dokumentas Nr. 876, l. 8–9.
- ²¹⁶ D. Jonikos kvotos 1944 m. lapkričio 26 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44181/3, l. 102.
- ²¹⁷ *Ibid.*, l. 102.
- ²¹⁸ M. Lingytės-Petrulevičienės atsiminimai, užrašyti 1990 m. kovo 3 d., VŽMP, dokumentas Nr. 876, l. 9.
- ²¹⁹ P. Liaudanskaitės atsiminimai, užrašyti 1990 m. kovo 5 d., *ibid.*, l. 3.
- ²²⁰ J. Gaudiešiaus kvotos 1944 m. lapkričio 4 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28334/3, l. 7.
- ²²¹ J. Into kvotos 1945 m. gegužės 3 d. protokolas, *ibid.*, b. P-19911, l. 16. Tiesa, vienas tardomasis mini 50 suimtų Židikų žydų šeimų, tačiau kito tardymo metu „50 šeimų“ jau tapo „50 asmenų“, žr.: J. Gaudiešiaus kvotų 1944 m. lapkričio 4 ir 28 d. protokolai, *ibid.*, b. 28334/3, l. 6, 15.
- ²²² K. Mumgaudžio kvotos 1945 m. rugsėjo 17 d. protokolas, *ibid.*, b. 41315/3, l. 19.
- ²²³ D. Jonikos kvotų 1944 m. lapkričio 24 ir 26 d. protokolai, *ibid.*, b. 44181/3, l. 102; *ibid.*, b. 36760/3, l. 187.
- ²²⁴ LTSR MGB Mažeikių apskrities viršininko mjr. V. Pomykalovo pažyma apie Mažeikių sukilėlių būrį, veikusį 1941 m., *ibid.*, b. 20962/3, l. 151; LTSR KGB 1964 m. spalio 9 d. pažyma apie antitarybinę organizaciją „Penktoji kolona“, *ibid.*, b. 7709/3, l. 114.
- ²²⁵ J. Gegžno kvotos 1948 m. gruodžio 22 d. protokolas, *ibid.*, b. 13214/3, l. 49–50.

- ²²⁶ S. Virkučio kvotos 1948 m. sausio 20 d. protokolas, *ibid.*, b. 36413/3, l. 12.
- ²²⁷ J. Gegžno kvotos 1949 m. sausio 24 d. protokolas, *ibid.*, b. 13214/3, l. 50; A. Raudonio kvotos 1949 m. sausio 25 d. protokolas, *ibid.*, l. 99.
- ²²⁸ V. Bučio kvotos 1945 m. spalio 19 d. protokolas, *ibid.*, b. P-17664, l. 16.
- ²²⁹ J. Gegžno kvotos 1949 m. sausio 24 d. protokolas, *ibid.*, b. 13214/3, l. 50–51. Tas pačias žinias apie K. Butkų, P. Totilą, J. Fabijonavičių pateikė ir kitas suimtas buvęs partizanas Alfonsas Raudonis, žr.: A. Raudonio kvotos 1949 m. sausio 25 d. protokolas, *ibid.*, l. 99.
- ²³⁰ B. Pupliausko kvotos 1951 m. liepos 2 d. protokolas, *ibid.*, b. 20962/3, l. 18.
- ²³¹ P. Gedvilo 1948 m. gruodžio 8 d. liudijimas, *ibid.*, b. 13214/3, l. 129.
- ²³² J. Gegžno kvotos 1948 m. gruodžio 22 d. protokolas, *ibid.*, l. 21.
- ²³³ S. Jankūno kvotos 1945 m. kovo 3 d. protokolas, *ibid.*, b. 9553/3, l. 28.
- ²³⁴ S. Jankūno kvotos 1944 m. lapkričio 30 d. protokolas, *ibid.*, l. 8, 11.
- ²³⁵ B. Bučio kvotos 1945 m. spalio 19 d. protokolas, *ibid.*, b. P-17664, l. 16.
- ²³⁶ L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, V., 2005, p. 91.
- ²³⁷ Retai, tačiau aptinkama žinių, kad žydai buvo laikomi R. Lačo daržinėje, žr.: V. Bučio kvotos 1944 m. gruodžio 19 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17664, l. 10. Pasak Mažeikių muziejininko A. Muturo, vyrai žydai buvo uždaryti į sinagogą ir R. Lačo daržinę, o moterys išskirstytos pas ūkininkus (iš autoriaus pokalbio su A. Muturu 2006 m. sausio 19 d.).
- ²³⁸ A. Poškaus kvotų 1950 m. gruodžio 7 ir 12 d. protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20858/3, l. 29–30.
- ²³⁹ T. Butnorius kvotos 1948 m. liepos 22 d. protokolas, *ibid.*, b. 41102/3, l. 13.
- ²⁴⁰ Z. Kinčino 1950 m. lapkričio 21 d. liudijimas, *ibid.*, b. 20858/3, l. 167.
- ²⁴¹ Pasak A. Muturo, suimti liepos viduryje (iš autoriaus pokalbio su muziejininku A. Muturu 2006 m. sausio 19 d.).
- ²⁴² B. Pupliausko kvotos 1951 m. liepos 4 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20962/3, l. 24–25.
- ²⁴³ Tikėtina, jog tokios komisijos buvo net dvi, žr.: B. Vilimo kvotos 1944 m. gruodžio 3 d. protokolas, *ibid.*, b. 9553/3, l. 104–105.
- ²⁴⁴ A. Poškaus kvotos 1950 m. gruodžio 7 d. protokolas, *ibid.*, b. 20858/3, l. 28.
- ²⁴⁵ B. Vilimo kvotos 1944 m. gruodžio 3 d. protokolas, *ibid.*, b. 9553/3, l. 104–105.
- ²⁴⁶ A. Poškaus kvotos 1950 m. gruodžio 7 d. protokolas, *ibid.*, b. 20858/3, l. 29.
- ²⁴⁷ J. Buivydo kvotos 1946 m. rugpjūčio 14 d. protokolas, *ibid.*, b. 30503/3, l. 14.
- ²⁴⁸ *Ibid.*, l. 13.
- ²⁴⁹ S. Jankūno kvotos 1945 m. vasario 26 d. protokolas, *ibid.*, b. 9553/3, l. 21–22.
- ²⁵⁰ B. Vilimo kvotos 1944 m. gruodžio 13 d. protokolas, *ibid.*, l. 133.
- ²⁵¹ S. Jankūno kvotos 1944 m. lapkričio 30 d. protokolas, *ibid.*, l. 8.
- ²⁵² S. Jankūno kvotos 1945 m. kovo 1 d. protokolas, *ibid.*, l. 24.
- ²⁵³ Data nėra tiksliai žinoma. Net ir S. Jankūnas mini dvi skirtingas datas – liepos 1 d. ir 7 d., žr.: S. Jankūno kvotų 1944 m. lapkričio 30 d. ir 1945 m. vasario 26 d. protokolai, *ibid.*, l. 8, 24.
- ²⁵⁴ A. Kačerausko apklausos 1965 m. birželio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. 43736/3, t. 5, l. 24. Vienas partizanas mini itin tikslų skaičių – 39 suimtus žydus, žr.: P. Degučio liudijimas per akistatą 1948 m. kovo 16 d., *ibid.*, t. 2, l. 176. Minimasis ir dar vienas skaičius – apie 10 žydų šeimų, iš viso apie 30 žydų, žr.: B. Vilimo kvotos 1944 m. gruodžio 5 d. protokolas, *ibid.*, b. 9553/3, l. 114.
- ²⁵⁵ P. Žubiko kvotos 1948 m. sausio 26 d. ir P. Degučio kvotos 1948 m. vasario 20 d. protokolai, *ibid.*, b. 43736/3, t. 2, l. 160; t. 3, l. 273.
- ²⁵⁶ P. Degučio kvotos 1948 m. vasario 20 d. protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 160.
- ²⁵⁷ A. Kačerausko apklausos 1965 m. birželio 10 d. protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 24.
- ²⁵⁸ B. Juknaitės 1946 m. lapkričio 15 d. liudijimas, *ibid.*, b. 792/3, l. 27. Esama ir kito liudijimo: esą iš Leckavos žydai iš pradžių buvo nuvaryti į Ruzgų dvarą, laikyti ten savaitę ar dvi ir tik po to išvežti į Mažeikius, žr.: B. Vilimo kvotos 1944 m. gruodžio 3 d. protokolas, *ibid.*, b. 42532/3, l. 82.
- ²⁵⁹ Nurodoma ir kita data – rugpjūčio mėn., bet ji nelabai tikėtina, žr.: B. Pupliausko kvotos 1951 m. liepos 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 20962/3, l. 25.
- ²⁶⁰ *Ibid.*
- ²⁶¹ M. Noreikienės 1951 m. birželio 2 d. liudijimas, *ibid.*, b. 22819/3, l. 86.
- ²⁶² Tai buvo vokiečių kilmės malūnininkas, daug padėjęs lietuvių organizacijoms, skatinęs jų veiklą. 1905 m. jo daržinėje buvo surengtas pirmasis lietuviškas vakaras ką tik atgavus spaudą. Suvidintas vaidinimas „Velnias spąstuose“, sudainuotos kelios lie-

tuviškos dainos, žr.: B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, V., 1991, t. 4, p. 361, 366.

²⁶³ F. Drazdausko tardymo 1958 m. rugsėjo 25 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45111/3, t. 2, l. 347.

²⁶⁴ M. Noreikienės 1951 m. birželio 2 d. liudijimas, *ibid.*, b. 22819/3, l. 88.

²⁶⁵ A. Poškaus kvotos 1950 m. gruodžio 7 d. protokolas, *ibid.*, b. 20858/3, l. 27–28.

²⁶⁶ T. Butnorius kvotos 1948 m. liepos 22 d. protokolas, *ibid.*, b. 41102/3, l. 14.

²⁶⁷ B. Pupliausko kvotos 1951 m. liepos 4 d. protokolas, *ibid.*, b. 20962/3, l. 25.

²⁶⁸ A. Poškaus kvotos 1950 m. gruodžio 12 d. protokolas, *ibid.*, b. 20858/3, l. 31.

²⁶⁹ T. Butnorius kvotos 1948 m. liepos 22 d. protokolas, *ibid.*, l. 14.

²⁷⁰ A. Poškaus kvotos 1950 m. gruodžio 12 d. protokolas, *ibid.*, b. 20858/3, l. 31. Pasak kito partizano, šaudymai truko „keletą dienų“, žr.: T. Butnorius kvotos 1948 m. liepos 22 d. protokolas, *ibid.*, b. 41102/3, l. 14.

²⁷¹ P. Maigio kvotos 1946 m. rugpjūčio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. 9481/3, t. 1, l. 129.

²⁷² S. Cichanavičiaus tardymo 1958 m. rugpjūčio 28 d. protokolas, *ibid.*, b. 45111/3, t. 1, l. 33–36.

²⁷³ J. Vilniaus kvotos 1944 m. lapkričio 27 d. protokolas, *ibid.*, b. 10105/3, l. 22–23.

²⁷⁴ J. Vilniaus kvotos 1944 m. spalio 15 d. protokolas, *ibid.*, l. 12.

²⁷⁵ A. Rimšos tardymo 1958 m. spalio 29 d. protokolas, *ibid.*, b. 45111/3, t. 1, l. 145–146.

²⁷⁶ B. Daukšo kvotos 1949 m. liepos 29 d. protokolas, *ibid.*, b. 46993/3, l. 28–29.

²⁷⁷ Šis skaičius kartais išauga iki 70, žr.: F. Drazdausko tardymo 1958 m. rugsėjo 25 d. protokolas, *ibid.*, b. 45111/3, t. 2, l. 347.

²⁷⁸ J. Vilniaus kvotų 1944 m. lapkričio 27 ir 28 d. protokolai, *ibid.*, b. 10105/3, l. 19, 25.

²⁷⁹ 1944 m. gruodžio 7 d. aktas apie nacių ir jų pagalbininkų piktadarybes ir žiaurumus Mažeikiuose, *ibid.*, b. 22819/3, l. 148–150.

²⁸⁰ Vienas buvęs baltaraištis, tardomas jau po karo, prisipažino: „[...] buvau nusiteikęs priešiskai tarybinės santvarkos atžvilgiu ir viską, ką darė sukilėliai, skaičiau daroma mano įsivaizduojamos „nepriklausomos“ Lietuvos labui. Tuomet aš galvojau, kad dėl to ir šaudyti žmones nebaisu“, žr.: S. Cichanavičiaus tardymo 1958 m. gruodžio 10 d. protokolas, *ibid.*, b. 45111/3, t. 1, l. 108.

Gauta 2006 07 10

Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,

Didžioji g. 17/1, Vilnius

Valentinas Brandišauskas

THE FATE OF THE JEWS OF THE MAŽEIKIAI DISTRICT DURING THE SECOND WORLD WAR

Summary

In the summer of 1941, when Germany declared war on the USSR and the Red Army withdrew from Lithuania, units of insurgents formed all over the Mažeikiai district. Some joined because of their idealistic motives, hoping that Lithuania would be free again; others expected to be well paid for their services; others out of fear of being arrested for their sympathies with the Soviets in 1940 and 1941; or, on the contrary, they were disappointed in the policies of the new Soviet order, and had suffered from it (had had their land taken away, had their families exiled, etc). The men patrolled towns, protected the residents from marauders, and arrested retreating Red Army troops and former Soviet activists.

The mass arrests of Jews in Ylakai and Mažeikiai are thought to have started in early July, and in other places in approximately mid-July.

Usually whole Jewish families were arrested and held in synagogues (they could be found in the centres of all small rural districts), and sometimes in barns, cellars and elsewhere. Their property was registered, and the empty houses boarded up. The items on lists were taken to warehouses and stored until their execution. Jews were held in captivity for about two weeks (the Jews in Mažeikiai perhaps longer). Men were kept separately

from the women, children and old people. While they were held, they had to work: to sweep the streets, weed crops, store wood, and so on. Sometimes they were subjected to degrading treatment. Mostly local people supplied them with food.

The Jews from Mažeikiai were shot in the Jewish cemetery not far from the River Venta at the end of July; those who had been brought from other places were killed in early August. The killings lasted for three or four days, with members of the auxiliary police called *baltaraiščiai* (they wore white armbands) from Mažeikiai and the rural districts and policemen taking part. There is no doubt that German officers took part only on the first day.

The number killed there is different in different documents: from 3,000 according to eyewitnesses to 4,000 according to the commission which exhumed their remains in 1944. The study shows that both numbers, especially the second, are greatly exaggerated. The number of victims was about 2,500.

Jews from Ylakai were the only ones who were not taken to Mažeikiai. Their number did not exceed 400, and all of them were shot and buried in the town's Jewish cemetery.

Their property was divided among the *baltaraiščiai*; less valuable things were sold to local residents.